

Зоран Р. Чворовић
Универзитет у Крагујевцу
Правни факултет у Крагујевцу
zorancvorovic@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6579-8146

ДОПРИНОС РУСИЈЕ УСПОСТАВЉАЊУ ОГРАНИЧЕНЕ МОНАРХИЈЕ У СРБИЈИ (1808-1838)*

Сажетак: Рад је посвећен улози и условима званичне Русије у процесу формирању организације власти у Србији, у периоду од Ерфуртске конвенције 1808. године до Хамбуршког одговора од 1838. године. Централни проблем који се у раду претреса на основу историјских извора и новије литературе, јесте улога Русије у успостављању ограничено монархије у Србији после Друге српске устанке. Аутор се определио да истражи овај проблем пре свега због дијаметрално супротних оцена у српској правној и историјској науци о улози Русије у уставном развоју Србије током прве четврти деценије 19. века. Полазећи од тезе да је за успостављање ограничено монархије и остваривање уставног уређења у Србији кључно било залагање Русије за увођење Совјета са неограниченим члановима, аутор на основу архивске траже показује да је ипак залагање било део дугорочне политичке ондашње руске спољне политике. Реч је о политици „конституционалне дипломатије“ цара Александра I. При том, аутор показује да се основни принципи ове политике нису мењали у погледу Србије, ни након што су цар Александар I и његов наследник Николај I званично напустили ову политику. У раду се даје детаљније виђење односа званичне Русије према Српском уставу од оној које доминира у српској друштвеној науци. Руски пројекат пројекта Српског устава доводи се у везу са ондашњом политиком очувања „слабог суседа“ које се држао званични Петроград у односу на Турску, као и са доследним руским залагањем за увођење ограничено монархије у Србији, чему је био претрека Српски устав.

* Рад је резултат научноистраживачког рада аутора у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2025. годину, који се финансира из средстава Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

Кључне речи: *Русија, кнез Милош, Среїтењски устїав, оїраничена монархија, їолиїтика „консїїїиуциналне диїломатїје“.*

1. УВОД

Појаву идеје ограничене монархије у обновљеној Србији, а с њом у вези и појаву уставног питања у нас, Слободан Јовановић је доводио у везу са претходним формирањем владалачке власти: „Као и свугде, тако и код нас, уставно се питање јавило тек пошто је створена владалачка власт коју је требало уставом ограничити“. Притом, „стварање владалачке власти почело је још с Карађорђем, а завршено је тек 1830. кад је Милош Обреновић признат за наследног српског кнеза“. Стога је, закључује Јовановић, „Милош био у нас творац владалачке власти“. Тиме је овај корифеј српске уставноправне и правноисторијске науке на њему својствен лапидаран начин у потпуности решио питање историјског момента у коме се у нововековној Србији могла уопште јавити потреба за ограничењем врховне власти, а с тим у вези и први пут отворити уставно питање.

До данас је, међутим, у нашој правноисторијској и историјској науци остало нерешено питање порекла идеје о ограниченој монархији у обновљеној Србији, као и првог њеног носиоца. Међу различитим тезама, ипак доминира она о западноевропском узору и српском иницијатору, те о Сретењском уставу као првом јасном изразу домаће тежње за ограничењем врховне власти у обновљеној Србији. Ова теза је нарочито карактеристична за ауторе који су на ту тему писали током последњих осамедесет година.

Тако је, поред осталих, Васа Чубриловић истицао, да су после „Јулске револуције у Паризу 1830. оживели захтеви у Европи да се владалачка власт ограничи уставима“ и да се „знало за то и у Србији и одатле захтев 1835. да се Милошева власт ограничи уставом“.¹ Доводећи у везу појаву идеје ограничене монархије у Србији искључиво са Сретењским уставом, а тражећи у овом иностране утицаје, Миодраг Јовичић је тврдио, да „ако револуционарни талас покренут француском револуцијом није одмах заплуснуо све обале света, он је у сваком случају, раније или касније, доспео до њих, па је и у Милошевој Србији вршио свој утицај“. Поред утицаја идеја Француске револуције на Сретењски устав, Јовичић је указивао и на „оно што је из енглеске баштине било ушло у фонд светске уставности“, па је „неизбежно уграђено и у основе Сретењског устава“.² Драгољуб Поповић је истицао, да је Сретењски устав први код нас „предвидео ограничену монархију у ужем смислу

¹ Васа Чубриловић, *Истїорија їолиїичке мисли у Србији ХІХ века*, Београд 1958, 142.

² Миодраг Јовичић, „Устав Књажества Србије од 1835 („Сретењски устав“) и његово место у свету савремене уставности“, *150 година од доношења Среїтењскої устїава*, мај 1985,

као државни облик“ и истовремено је указивао, да је писац овог устава, Димитрије Давидовић, „иако радећи уставни нацрт по Милошевој наруџбини, желео да модернизује српску кнежевину и приближи је Европи“.³

Потпуно другачије објашење порекла идеје ограничене монархије у обновљеној Србији дао је својевремено Слободан Јовановић. Претресајући то питање, Јовановић је најпре скренуо пажњу на чињеницу, да је „султанов брат (од 1830. г, прим. аут) затекао Милоша као неограниченог господара Србије“, јер „стварајући своју владалачку власт на место старе пашинске власти, он ју је начинио деспотском као што је и пашинска власт била“. У тренутку добијања берата „као противници Милошевог апсолутизма јављају се, прво, руска дипломатија, па онда народне старешине, који постепено повлаче за собом и сељачку масу“. Имајући то у виду, Јовановић на крају закључује: „Овде би било сувишно говорити о разлозима због којих руска дипломатија није трпела Милошев апсолутизам. Довољно је поменути да су на њено настојање унете у хатишериф од 1830. и ове одредбе: (1) да кнез управља у договору с једним Саветом народних старешина; (2) да ће те старешине бити у својим достојанствима непокретни. Те исте, 1830. године, дакле, кад је довршено стварање Милошеве владалачке власти, бачена је и прва клица уставног питања“.⁴

Појаву идеје ограничене монархије у обновљеној Србији, слично Јовановићу пре Другог светског рата објашњавао је и Миливоје Поповић. Он је, наиме, указивао да је „године 1830. Кнез Милош био на врхунцу своје деспотске моћи“, али и да је „исте године кад је Милош признат за наследног кнеза, у хатишерифу утврђено да ће поред кнеза бити и један савет, чији ће чланови бити непокретни“. Поповић даље примећује, „да је Русија много допринела да се изда хатишериф о српским правима“, као и да је „одредба о непокретном савету ушла по жељи Русије“. На основу тих чињеница, Поповић по силогизму закључује, да је „монархијска власт Кнеза Милоша потврђена 1830. године“, али да се „одмах уз то створила и клица будућих борби за ограничење кнежеве власти и њено свођење у границе једног правног поретка тиме што је предвиђен један непокретан савет“.⁵ Бавећи се односом Русије и Енглеске према питању уређења Кнежевине Србије 30-тих година 19. века, Васиљ Поповић је морао да призна истину која је са идеолошког становишта

Центар за марксистичко образовање Универзитета „Светозар Марковић“ у Крагујевцу, Крагујевац, 87, 103.

³ Драгољуб Поповић, „Сретењски устав и ограничена монархија“, *150 година од доношења Срењњског устава*, мај 1985, Центар за марксистичко образовање Универзитета „Светозар Марковић“ у Крагујевцу, Крагујевац, 181.

⁴ Слободан Јовановић, *Наше уставно питање у XIX веку, Политичке и правне расправе*, књ. 1, Сабрана дела, т. 2, Београд 2005а, 4, 6.

⁵ Миливоје Поповић, *Борбе за парламентарни режим у Србији*, Београд 1939, 14-15.

била парадоксална. Наиме, услед супротстављених геополитичких интереса на Балкану, „представник либералне Енглеске дошао је у положај да подупире Милошеве апсолутистичке тежње које је хтела сузбити апсолутистичка Русија с помоћу либералнијих установа.⁶ Знатно пре ових аутора, Русију је довео у везу са појавом „покрета за уставност“ у обновљеној Србији и Милован Миловановић, истичући како је она тај „покрет подржавала“, али не прецизирајући на који је начин званични Петроград то чинио.⁷

Од савремених српских писаца, једино је Марко Павловић, на трагу Слободана Јовановића, довео у везу руске захтеве за формирање старешинског Савета са српским захтевима из 30-тих година 19. века за ограничење владалачке власти и доношење устава. Он, наиме, примећује, да је у то време „тражење конституције значило да Милош треба да буде ограничен старешинским Саветом, како је то било предвиђено Хатишерифом од 1830“.⁸

Крути догматски приступ, који неизоставно повезује историјску појаву у Србији ограничене монархије са појавом првог писаног устава, као и идеолошко доктринарство, спречило је касније српске правне писце да у овом питању дођу до закључка до којег је суптилном применом историјско-правног метода својевремено дошао Слободан Јовановић. Тако, примера ради, Љубица Кандић није ни у ком случају могла да доведе у везу појаву ограничене монархије у Србији са руским залагањем за увођење једног старешинског Савета. Она је полазила од тезе, да је „Русија у одредбама које су се односиле на положај кнеза и совјета могла да види продужетак својих идеја о унутрашњем уређењу Србије“, али „схватање које је нудила полufeудална Русија није одговарало Србији ни тада, а ни касније, јер Србија, иако недовољно развијена земља, није остала затворено подручје за многе напредне политичке идеје и догађаје који су настали у Европи“. У наставку истог рада Кандићева одбацује и саму помисао да је „феудална Русија“ могла „креирати политичке документе који би предвиђали организацију модерне буржоаске власти“.⁹ Миодраг Јовичић је залагање Русије, као и Аустрије и Турске, за увођење Савета објашњавао тиме, што ове државе нису биле противне „давању овоме значајне улоге у управљању земљом, али су зато, доследне у свом анти-демократском основном ставу, биле отворено против уставног регулисања статуса и надлежности скупштине“.¹⁰ Према Драгољубу Поповићу,

⁶ Васиљ Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804-1918*, Београд 2020, 84.

⁷ Милован Миловановић, *Кратак развитак уставности код Срба, Државно право и начела савремене политичке Краљевине Србије*, Београд 1997, 189.

⁸ Марко Павловић, *Правна европеизација Србије 1804-1914*, Крагујевац 2008, 37.

⁹ Љубица Кандић, „Русија и уставни развитак Србије у првој половини XIX века – до 1839“, *Анали Правној факултету у Београду* 1-3/1972, 286-287.

¹⁰ М. Јовичић, 102.

„Србију је, по руској замисли, требало устројити по угледу на румунске кнежевине“, што је подразумевало неопходност „примене сталешког начела и увођења сталешке поделе у српско нераслојено и у огромном постотку сељачко друштво“. Полазеће од такве претпоставке, Поповић закључује, ни мање ни више, него да је Милош, „који је власт замишљао и вршио као какав турски паша“, заправо спречавао „окретање феудалном уређењу и усмеравао је Србију другачијим видцима“, од оних на које су га упућивали Руси.¹¹

На таквим оценама улоге Русије у уставном развоју обновљене Србије појединих српских аутора очигледан је траг западних русофобских стереотипа о карактеру политике царске Русије на Балкану у 19. веку. Такви стереотипи су нарочито својствени за списе Карла Маркса и Фридриха Енгелса, који су скоро пола века били незаобилазно штиво у српским друштвеним наукама. Тако је Енгелс, с једне стране, тврдио, да је „руско злато и руски утицај у већем или мањем степену непосредно помогао избијању српског устанка 1804. и устанка Грка 1821. године“, али је, с друге стране, одбацивао сваку могућност да Србија од Русије, а не од Западне Европе, преузме политичку организацију, образовање, науку и привредну организацију. С тим у вези Енгелс је посебно истицао, да „ма колико руске и турске Словене повезивала њихово порекло и заједничка религија, њихови интереси ће почети да се коначно разилазе од дана када последњи буду стекли слободу“. Полазећи од да тога да су национално-ослободилачки покрети православних балканских народа били неаутентични продукт у служби руског царизма, а да је овоме главни циљ био „да искористи хегемонију коју је успоставио у Европи (након слома Наполеона, прим. аут) са циљем даље офанзиве ка Цариграду“, Маркс и Енгелс су оспоравали веродостојност либералних залагања Александра I, па чак и искреност легитимистичке политике Николаја I. За родоночелнике марксистичке идеологије, обојица су били тек лукави „Византинци“, који су се у балканској политици макијавелистички служили појединим у то време популарним европским идеологемама, као и национално-ослободилачким покретима балканских народа, само да би ставили Балканско полуострво и мореузе под искључиву контролу Русије.¹²

¹¹ Драгољуб Поповић, *Прайочейшак српској йарламенйаризма: клице и йреурањем йлог*, Београд 1996, 16-17.

¹² Иза оваквих оцена Маркса и Енгелса, како примећује Ирина Достјан, стајало је уверење да успех пролетерске револуције у Европи и свету директно зависи од тога да ли ће пропасти или опстати Руска империја. Стога су родоначелници историјског материјализма у ратним сукобима Русије и Турске били на страни последње, надајући се да ће ратни порази Русије заострити у руском друштву унутрашње конфликте и убрзати избијање револуције. Из истих разлога и „неуспеси Срба у рату са Турском (1876-1877. г, прим. аут) изазивали су код њих радост“. Ирина Степановна Достјан (Достјан), *Политика царизма в Восточном вопросе: верны ли оценки К. Маркса и Ф. Энгельса, Советское славяноведение* 2/1991, 3, 13-3-11, 14.

Пошто су укупно гледано оцне српских истраживача о доприносу Русије уређењу власти и уставном развитку обновљене Србије међусобно удаљене и супротстављене, између осталог и због утицаја марксистичке, али и либералне идеологије, што најјасније симболишу дијаметрано супротни ставови о овом питању Слободана Јовановића и Миодрага Јовичића, чини се важним да се ово питање поново претресе, пре свега из угла историјских извора, као и из угла новијих радова о спољној политици руске државе у периоду васкрса српске државности, тј. током прве три деценије 19. века. Притом, по страни потпуно остављамо питање непосредних иностраних позајмица у Сртењском уставу, пошто је реч о сасвим засебном правноисторијском проблему.

2. ПОГЛЕДИ РУСИЈЕ НА УРЕЂЕЊЕ СРБИЈЕ УОЧИ БУКУРЕШКОГ УГОВОРА

Убрзо након закључења Ерфуртске конвенције између Александра I и Наполеона Бонапарте, 30. септембра 1808. године, концпирана је руска спољнополитичка позиција по питању будућег правног статуса Србије. Званични Петроград се држао те позиције, уз извесна мања и у дипломатији уобичајена одуступања, и приликом закључења Букрешког руско-турског мировног уговора 1812. године, чији се члан 8. тицао статуса Србије.¹³

Почетком новембра 1808. године, непуних месец дана након што је именован за главног преговарача Русије у будућим преговорима са Турском,¹⁴ командант Молдавске армије кнез Александар Александрович Прозоровски добио је од представника Русије у устаничкој Србији, Константина Родофиникина, извештај о стању земљи. Саставни део извештаја чинили су Родофиникинови предлози у вези са статусом и уређењем Србије, које би јој било додељено будућим руско-турским мировним уговором. На овај извештај Прозоровски је ставио један број примедби, па је све заједно послао Министарству иностраних послова Русије.¹⁵

¹³ Зоран Чворовић, „Однос Русије према питању правног статуса Србије у процесу закључења Букрешког мировног уговора“, *Ускађивање љравној сисџема Србије са сџангардима Евројске уније* (ур. Снежана Соковић), Крагујевац 2024, 12.

¹⁴ „Министр иностранных дел Н. П. Румянцев главнокомандующему Молдавской армией А. А. Прозоровскому“, Издание МИД СССР, *Внешняя љолийка России XIX и начала XX века*, Серия первая: 1801-1815 гг. Том четвертый: Июль 1807 – март 1809 г (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1965, 14.

¹⁵ „Записка рос. агента в Сербии д. ст. сов. Родофиникина и замечания на нее главнокомандующаго князя Прозоровскаго 2 ноября 1808 г“, Издание Императорскаго общества истории и древностей российских при Московском Университете, *Матѣриалы к истѣории востѣочной войроса в 1811-1813 љ.*, Москва 1901, 3-9.

Међу питањима која су била предмет анализа Родофиникина и Прозоровског, нашло се и оно које се непосредно тичало организације централне власти у обновљеној Србији. С тим у вези, Родофиникин најпре примећује, да у аутономној Србији под сизеренством Порте и покровитељством Русије, „чиста демократска или аристократска влада не могу постојати“. Уместо тога zaloжио за увођење наследне монархије на челу са Карађорђем као родоначелником нове династије. Притом је наследном начелу давао предност у односу на изборно, због уверења да би избор кнеза, „у земљи где се убиство човека сматра веома малим грехом, отворио пут сукобима и често дао повода за нападе на живот кнеза“. У својим коментарима на Родофиникинов извештај, Прозоровски је потврдио његову оцену да је за Србију најприкладнија наследна монархија, али је додао да је то и у најбољем интересу Русије, пошто би избор кнеза пружио шансе Порти и Аустрији да се умешају у политичке односе у Србији.¹⁶ Када је у питању организација власти у Србији, Прозоровски је сматрао да није довољно да будући руско-турски мировни уговор садржи само одредбу о Карађорђевом наследном кнежевском достојанству, него и да је важно да се у њему предвидети, да ће се „у Србији установити совјет у виду сената, којим би председавао кнез“. Притом је Прозоровски сматрао, да би у заседањима Сената учешће требало да узме и руски дипломатски представник у Србији, зато што он „може ограничавати властољубље кнеза и спречавати га да чини оно што је противно Русији“. Имајући у виду споразум који је у том тренутку постојао између Русије и Француске, Прозоровски је остављао могућност да у раду српског Сената учествује и француски конзул у Србији, као и представник сизерена – Порте. Занимљиво је да у вези с тим Прозоровски помињао „и нови устав“ Србије, који би заједнички потврдиле Русија и Француска, као својеврсни гаранти њене аутономије у оквирима Отоманске царевине.¹⁷

Кнез Прозоровски је 7. децембра 1808. године посредством високог функционера Министарства иностраних послова, А. Н. Салтикова, добио детаљне коментаре цара Александра I на његове ставове о будућем статусу и уређењу Србије. Руски цар се, између осталог, изјаснио против учешћа руског дипломатског представника у Србији у раду „Врховног совјета или Сената“. Како је Прозоровском пренео Салтиков, Александар I је „држећи се главног циља, тј. очувања поверења српског народа“, сматрао да руском представнику није место у српском „Врховном совјету или Сенату“, те да би „руски представник у Србији требало да располаже утицајем који је заснована на узајамном поверењу, изостављајући све друго што би могло повредити

¹⁶ Занимљиво је да Прозоровски наводи, да би Порта, ако би се кнез у Србији бирао, на тај положај вероватно довела „Грка из Фанара, на шта се Срби не би ни под којим видом сагласили“. *Ibid.*, 6.

¹⁷ *Ibid.*, 6-7.

достојанство народа, које настаје услед безначајности, или побудити против нас нерасположње суседних држава“. Држећи се принципа узајамног поверења, цар Александар I је довео у питање залагање Прозоровског за увођење руских закона у Србију: „Да ли би на основу прихваћеног главног принципа – *очувања њовећења*, за увођење руских закона у Србију (за шта се изјаснио кнез Прозоровски, прим. аут) била потребна добровољна сагласност Српског совјета“?¹⁸ Из овог царевог реторичког питања види се, поред осталог, и да је у плановима званичног Петрограда већ крајем 1808. године Совјет фигурирао као орган који ће са Кнезом делити законодавну власт. Док је Русија још увек жељно ишчекивала преговоре са Турском, кнез Прозоровски је почетком фебруара 1809. године посредством Министарства иностраних послова добио поруку цара Александра I, да је потребно да се хитно отклоне сумње да ће Русија да „утврди своју власт на десној обали Дунава“ и да се истовремено свима стави до знања „да се Русија неће мешати у унутрашњу организацију Србије и да се одриче од власти која је њој несвојствена и чак тешка, а биће задовољна таквим утицајем, који ће добровољно стећи на основу указане помоћи, покровитељства, узајамног поверења и захвалности Срба према Русији“.¹⁹

У депеши коју је кнез Прозоровски добио фебруара 1809. године од министар иностраних послова Н. П. Румјанцев, предвиђало се да Србија има своју „конституцију“.²⁰ „Конституција“ коју би Србија донела према својим обичајима, а уз гаранције и под покровитељством руског цара, помињала се и у депеши коју је кнез Прозоровски упутио Карађорђу и Совјету у априлу 1809. године.²¹

3. ДЕФИНИТИВНИ РУСКИ ПРОГРАМ ЗА СРБИЈУ

Кад је после победе над Наполеоном и Бечког конгреса Русија почела код Порте да предузима прве конкретне кораке како би је натерала да изврши обавезе из чл. 8. руско-турског Букурешког уговора о успостављању аутономије у Србији, султанов Диван је у сусрет тим захтевима 1818. године

¹⁸ „Товарищ министра иностранных дел А. Н. Салтыков главнокомандующему Молдавской армией А. А. Прозоровскому“, *Внешняя политика России XIX и начала XX века* (1965), 424-426.

¹⁹ „Тов. Министра иностр. дел гр. Салтыков к ген.-фельдмаршалу кн. Прозоровскому 5 февраля 1809“, *Материалы к истории восточной войны в 1811-1813 гг.*, 12.

²⁰ „Министр иностранных дел Н. П. Румянцев главнокомандующему Молдавской армией А. А. Прозоровскому“, *Внешняя политика России XIX и начала XX века* (1965), 501.

²¹ „Главкомандующий Молдавской армией А. А. Прозоровский Кара-Георгию и Правительствующему совету народа сербского“, Издание МИД СССР, *Внешняя политика России XIX и начала XX века*: Серия первая: 1801-1815 гг., Том пятый: Апрель 1809 г.-январь 1811 г. (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1967, 39-40.

формирао посебан комитет на челу са великим везиром. Занимљиво је да је тај комитет разматрао, између осталог, и план активности којима је требало поколебати поверење Срба у Русију, па је с тим циљем Порта предвидела употребу низа класичних западних русофобских стереотипа, не би ли уз помоћу њих у очима Срба дискредитовала планове званичног Петрограда о будућој организацији власти у Србији. Према ономе што је руски посланик у Цариграду Г. А. Строганов пренео министру К. В. Неселродеу, званични преводилац Порте добио је задатак да увери чланове српске преговарачке делегације, да „заступништво Русије носи скривене користољубиве намере“, јер „Русија намерава да претвори Србију у кнежевину налик Влашкој и Молдавији, и да је преда на потпуно уништење неком грчком кнезу, који би оптеретио земљу порезима, принудивши је да плати од осам до десет милиона годишње“. У случају да се Русија ипак определи да доведе Србина на чело српске аутономије под руским покровитељством, тада су Портини људи имали да убеди српске преговараче, да би српски кнез кога би довела Русија „присвојио сву административну и судску власт“ и да би „тражио двоструко и троструко више пореза од оног који земља сада плаћа Порти“. Турски службени преводилац добио је од своје владе задатак да међу српским преговарачима шири тезу, да званични Петроград намерава да „преко кнеза-креатуре Русије“, „покори њихову слободну земљу која ужива привилегије“ и да је „уподоби провинцијама које су под влашћу деспотског режима Русије“.²²

Русија је, с друге стране, свој поглед на будућу организацију власти у аутономној Србији први пут јасно и детаљно изложила тек у инструкцији и пројекту српске народне молбе, коју је министар иностраних послова К. В. Неселроде послао, 17. фебруара 1820. године, руском посланику у Цариграду Г. А. Строганову.²³ На основу те инструкције и пројекта молбе, а према претходном договору са кнезом Милошем,²⁴ Строганов је у јуну 1820. године саставио пројекат народне молбе за потребе српске преговарачке делегације у разговорима са Портом у вези са реализацијом гаранција из члана 8. Букурешког уговора.²⁵ У вези са пројектом српске народне молбе руског Мини-

²² „Посланик в Константинополе Г. А. Строганов управляющему министерством иностранных дел К. В. Нессельроде“, Издание МИД СССР, *Внешняя политика России XIX и начала XX века*: Серия вторая: 11815-1830 гг., Том второй (десятый): Октябрь 1817 г.-апрель 1819 г. (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1976, 442-443.

²³ Ова документа руског Министарства иностраних послова објавио је Михаило Гавриловић у оквиру своје студије о Милошу Обреновићу: Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. 1, Београд 1908, 525-534.

²⁴ „Посланик в Константинополе Г. А. Строганов верховному вождю сербского народа Милошу Обреновичу“, Издание МИД СССР, *Внешняя политика России XIX и начала XX века*: Серия вторая: 1815-1830 гг., Том третий (одиннадцатый): Май 1819 г.-февраль 1821 г. (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1979, 345-346.

²⁵ И овај документ је објавио Михаило Гавриловић: М. Гавриловић (1908), 542-547.

старства иностраних послова од 1820. године, Михаило Гавриловић је закључио, да „гледиште руско, изнесено у овоме пројекту провлачи се као црвени конач кроз целу Милошеву владавину, Русија га није мењала, и ми смо овде на извору оне струје која је донела Србији устав од 1838.“²⁶ Овај закључак српског историчара тиче се пре свега руског погледа на основне принципе организације власти у Србији, који су према замисли руског Министарства иностраних послова имали да буду потврђени једним султановим хатишерифом, чиме би Порта коначно извршила обавезу у вези са Србијом из члана 8. Букурешког мировног уговора 1812. године.

Пројекат српске народне молбе руског Министарства иностраних послова од 1820. године сведочи, с једне стране, да је званични Петроград, након првобитне резервисаности према Милошевим захтевима,²⁷ на крају прихватио да се у српској народној молби нађе захтев Порти да Милошу призна наследно кнежевско достојанство.²⁸ С друге стране, у пројекту српске народне молбе, коју је 1820. саставило руско Министарство иностраних послова, било је предвиђено образовање једног Сената чији би чланови били доживотни, „изузев случаја збацивања по закону“. Сенатори су истовремено

²⁶ *Ibid.*, 450.

²⁷ „Донесение Г. А. Строганова К. В. Нессельроде о действиях М. Обреновича по получению наследственных прав на княжеский престол“ и „Донесение Г. А. Строганова К. В. Нессельроде с изложением своей позиции в вопросе о наследственных правах М. Обреновича на княжеский престол и о переписке с ним по этом поводу“, *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в первой трети XIX века* (eds. Е. П. Кудрявцева et. al), Москва 1997, 209–213. Кудрјавцева с правом скреће пажњу на важност писма које је 1. децембра 1819. године Строганов послао Милошу, јер се из њега јасно виде, како страхови Русије због Милошевог карактера и личних амбиција, тако и позиција званичног Петрограда према Милошевом захтеву да му Порта призна наследно кнежевско достојанство. Елена Кудрявцева (Кудрјавцева), *Россия и становление сербской государственности 1812–1856*, Москва 2022, PROFILIB, <https://profilib.org/chtenie/9358/elena-kudryavtseva-rossiya-i-stanovlenie-serbskoy-gosudarstvennosti-1812-1856-lib.php>, 15. 11. 2024. У тој депеши Строганов, између осталог, поручује Милошу: „Порта види Вашу силну жељу за добијање наследног кнежевског достојанства; она је решила да користи сва погодна средства, да би ласкајући Вашим виђењима, посредством Вас потпуно подчинио Србију и лишила је било какве могућности да поправи судбину угњетених. Да ли Ви мислите да ће она (Порта, прим. аут) одржати обећање када од Вас буде добила тражену заклетву? Зар ћете се сложити с тим да кнежевство купите по цену среће свог народа и поновите или тачније речено увећате ону грешку која је 1817. наштетила мојим захтевима за Србију? Тада је Порта искористила Ваше обично писмо захвалности паши, а сада она хоће да издејствује од народа свечани акт ради замишљеног уклањања Русије из Ваших послова. Шта има у плану императорски двор као покровитељ Срба? Одговор је врло јасан: трајно гарантовање њихове среће тачним испуњењем осмог члана Букурешког уговора... Потребно је најпре уредити послове народне, а тек потом се побринути за сопствене добробити; у супротном стиће ће само неуспеси, а потом кајање“. „Посланик в Константинополе Г. А. Строганов верховному вождю сербского народа Милошу Обреновичу“, *Внешняя политика России XIX и начала XX века* (1979), 192–193.

²⁸ М. Гавриловић (1908), 450–451.

имали да буду и старешине појединих округа. Сенаторе је требало да бира скупштина „свију кнезова у Србији“, а кнежеви су према пројекту молбе руског Министарства заправо били старешине појединих села, односно кнежина, које би бирали њихови становници. Једном изабрани кнез доживотно би обављао своју функцију.²⁹ Поред бираних сенатора, Сенат је требало да има и чланове по положају из реда највиших клирика – митрополит и епископи. Према пројекту српске народне молбе руског Министарства иностраних послова од 1820. године, законодавну власт у Србији вршио би Сенат са Кнезом, док би Кнез и његови министри имали искључиво право законодавне иницијативе. Кнез би преко својих министара једини вршио извршну власт. Поред законодавне власти, било је предвиђено да Сенат врши и судску власт, тако што би део Сената био организован као апелациони суд, док би Сенат у пленуму, заједно са кнезом, судио у трећем и последњем степену.³⁰

Према оцени Михаила Гавриловића, у наведеним актима руског Министарства иностраних послова од 1820. године – инструкцији Строганову и пројекту српске народне молбе, био је садржан „дефинитиван програм“ Русије „да од Србије начини васалну наследну кнежевину под врховном влашћу султановом и да јој хатишерифом обезбеди солидну основицу за народну егзистенцију“.³¹ Тумачећи позицију Сената у односу на Кнеза у пројекту српске народне молбе руског Министарства иностраних послова од 1820. године, Марко Павловић закључује, да би Сенат који би ограничавао Кнеза у законодавству „у ствари, био нови Правитељствујушчи совјет“. Речју Павловића, „као што нису имали поверења у Карађорђа, Руси га нису имали ни у Милоша“, него су „рачунали да ће у Сенату наћи људе преко којих ће вршити свој утицај.“³² Јелена Кудрявцева истиче, да су „у Петрограду полазили од тога, да ће Србија са таквом организацијом врховне власти имате мање шанси да падне под утицај неке треће државе, која је способна да за сопствене интересе користи лична својства самољубивих српских владара“.³³

Када је у јуну 1820. године саставио пројекат српске народне молбе Порти, Строганов се углавном држао „дефинитивног програма“ о уређењу Србије из инструкције и пројекта молбе које је добио од свог Министарства. Осим тога, Строганов је користио и пројекат народне молбе коју му је на његов захтев послао Милош, а који је, по Гавриловићу, био очигледно „рађен на брзу руку, без великог разумевања интереса и права која се траже, и с врло мало јасноће у својим битним деловима“.³⁴ Стога је Милош руском посла-

²⁹ *Ibid.*, 451.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*

³² Марко Павловић, *Српска њавна историја*, Крагујевац 2005, 254.

³³ Е. Кудрявцева (2022).

³⁴ *Внешняя ѡлиѣтика России XIX и начала XX века* (1979), 346, 442-446; М. Гавриловић (1908), 469-470; Е. Кудрявцева (2022).

нику скренуо пажњу, да „може бити, милостиви господару, да ја нисам по-
дробно и целовито описао нашу будућу унутрашњу управу, како према
различитим сталежима, тако и народа у целини, те да не одговара Вашем
захтеву који сте нам послали“. Имајући то у виду, Милош „покорно моли“
Строганова, да он, коме је „већ одавно предао руковођење послова вољене
ми отаџбине и мојих сопствених“, у пројекат народне молбе „дода потребно,
а сувишно уклони“.³⁵

У Милошевом пројекту народне молбе у погледу чланова Сената наво-
дило се само, да „жели Народ Сербски из круга својего избрати неколико
отмених људеј, који Сенат Народа Сербскога состављати будут“. Према овом
пројекту Кнез је имао да буде председник Сената. Што се надлежности Се-
ната тиче, предвиђало се врло уопштено, да „Књаз дела народња Сенатом
добро провиденаја подписом својим соутврђајет и онја преко Сената ко
исполненији Народу представљајет“.³⁶ Следствено томе, Сенат је према Ми-
лошевом пројекту народне молбе требало заједно са Кнезом да врши не
само законодавну, већ и извршну власт.

Двадесет пет тачака Милошевог пројекта народне молбе Строганов је
у свом пројекту свео на девет тачака. У односу на Милошев пројекат народне
молбе, „најкрупнија Строгановљева измена односила се на Сенат“.³⁷ Наиме,
руски дипломата је у свом пројекту народне молбе предвидео, да „чланови
Сената не могу бити лишени свог положаја, осим сопственом вољом или на
основу пресуде самог Сената“.³⁸ Држећи су у основи пројекта народне мол-
бе коју је претходно саставило руско Министарство иностраних послова,
Строганов се упустио и у нешто детаљније уређење начина избора сенато-
ра. Он је предвидео три врсте сенатора, сви окружни начелници, митрополит
и епископи, те „неколико чланова удостојених овог звања кнезом уз народ-
ну сагласност“. Сходно пројекту народне молбе Министарства иностраних
послова, Строганов је одредио да сенаторе-окружне начелнике бира скупшти-
на свих кнезова, док би се кнезови „бирали сваки од стране свог села“ и „оста-
јали би на својим положајима доживотно или док не буду смењени по соп-
ственој жељи или на основу осуде“. Из Милошевог пројекта народне молбе
Строганов је задржао кнежево преседавање Сенатом, као што је на сличан,
уопштен начин уредио надлежност Кнеза и Сената. За разлику од Милошевог
пројекта молбе, руски дипломата је предвидео као трећи орган врховне власти,
уз Кнеза и Сенат, и „народну Скупштину“, која би се састојала од изабраних

³⁵ „Письмо М. Обреновича Г. А. Строганову об отправке депутации в Константино-
поль“, *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в первой
йтретей XIX века*, 224.

³⁶ М. Гавриловић (1908), 540.

³⁷ М. Павловић (2005), 255.

³⁸ М. Гавриловић (1908), 545.

чланова и чланова по положају – старешина. Скупштина се, по свему судећи, појављивала као трећи законодавни фактор само у пословима финансија, а у свему осталом јављала се као саветодавни орган (*для совещания о внутреннем управлении*). Из Милошевог пројекта народне молбе Строганов је преузео поделу српског друштва на пет staleжа – свештенство, аристократију, занатлије, трговце и земљораднике.³⁹

Међутим, приликом састављања коначног текст народне молбе коју је српска делегација требало да преда Порти почетком новембра 1820. године, Милош је из Строгановљевог пројекта молбе, када је у питању организација власти, изоставио став о доживотним сенаторима, али и о начину избора и доживотној служби кнезова, који руководе селима и заједно бирају „нахијске старешине“, који по положају постају сенатори, односно чланови „Совјета сербског“.⁴⁰ Мада је, како је приметио Гавриловић, „Милош избацио из његова пројекта алинеју о доживотним члановима Сената, формулисану самим министарством“ (Гавриловић, 1908: 509), Строганов из неког разлога није ту измену сматрао битном.⁴¹ Стога у депеши државном секретару Каподистрији⁴² од 26. септембра 1820. године, Строганов наводи како је Милошев коначни текст српске народне молбе Порти углавном истоветан његовом пројекту, „ако се не рачунају неке мале измене у уставним правилима (*orig. dans les règlements constitutionnels*; прев. *в конституционных регламентях*), детаљи које сам увек препуштао Милошевом суду“.⁴³

4. СУКОБ РУСИЈЕ И МИЛОША ОКО ХАТИШЕРИФА ОД 1830.

Преговори српске делегације са представницима Порте о извршењу обавезе из члана 8. Букурешког уговора и о садржају султановог хатишерифа

³⁹ Е. Кудрявцева (2022); М. Гавриловић (1908), 545-546.

⁴⁰ М. Гавриловић (1908), 555; Е. Кудрявцева (2022).

⁴¹ М. Гавриловић (1908), 509. Јелена Кудрявцева наводи да је Строганов „често деловао самостално, бринући се пре свега за углед Русије“ и да „руководиоци Министарства иностраних послова, па и сам император, нису увек одобравали иницијативе свог посланика у Цариграду, али су по правилу били принуђени да се сагласе са његовим оценама и деловањем пошто су били одговарајући.“ О држању Строганова можда понајбоље говоре речи из његовог обраћања цару Александру I: „О свих жртава које сам спреман да учиним ради славе Вашег Императорског Величанства, губитак части је једина жртва коју не могу по сопственој жељи учинити“. Е. Кудрявцева (2022).

⁴² Гавриловић погрешно наводи да је Строганов ову депешу упутио министру Неселродеу. М. Гавриловић, (1908), 508.

⁴³ Милош је изменио Строгановљев пројекат и у делу који се тичао граница Србије, а у вези с тим и у делу који се односио на укупну суму данка који је Србија требало да одсеком плаћа Порти. „Посланик в Константинополе Г. А. Строганов стас-секретарю И. А. Каподистрии“, *Внешняя политика России XIX и начала XX века* (1979), 533-537.

о аутономном статусу Србије, који су започели 17. фебруару 1821. године,⁴⁴ били су убрзо прекинути због избијања Грчког устанка. Питање организације централне власти у Србији поново је постало актуелно након руског ултиматума Порти да изврши обавезе из Букурешког уговора и нешто каснијег закључења руско-турске Акерманске конвенције од 25. септембра 1826. године. Чланом 5. ове Конвенције Турска се обавезала да у року од осамнаест месеци уреди унутрашњу управу Србије и њен однос према Порти.⁴⁵ У пуномоћју које је 27. фебруара 1827. године Милош предао новој српској преговарачкој делегацији наводило се, поред осталог, да „силом овога њима пуну власт дајем да ови при Височајшеј Порти за благополучије истога народа сербскога милости просити могу, по содержанију народног прошенија, поданог у години 1820-ој“.⁴⁶ Прошеније које Милош помиње у пуномоћју је Строгановљев пројекат српске народне молбе од 1820. године, из чије је коначне верзије Милош изоставио, пре свега, став о доживотним сенаторима и кнежевима. Међутим, и после Акреманске конвенције „преговори с Портом су били обустављени, а да нису честито ни отпочели“, јер је поново „грчко питање потиснуло српско питање, а Порта се пред руским послаником изговарала акерманским роком од осамнаест месеци“.⁴⁷

Уређење аутономног статуса Србије према члану 8. Букурешког уговора, а у вези с њим и организација власти у земљи, поново су дошли на дневни ред Порте после још једног руско-турског рата. Наиме, изашавши као победник из рата са Турском, Русија је Једренским мировним уговором од 2. септембра 1829. године обавезала Отоманску царевину да „без икаквог одлагања и са свом могућом тачношћу“ изврши обавезе из Акерманске конвенције, односно из члана 8. Букурешког уговора.⁴⁸ Следствено томе, султан је већ 18. септембра 1829. године издао први оквирни Хатишериф, којим је потврдио обавезу Порте из руско-турских уговора да Србији додели аутономни статус. У јануара 1830. године Милошеви изасланици и представник Русије у Цариграду, каријерни дипломата швајцарског порекла Александар Иванович Рибопјер, покренули су живу заједничку активност на изради предлога новог хатишерифа, који је требало знатно детаљније да уреди обим аутономних права и организацију власти у Србији.⁴⁹ Стога је Димитрије Давидовић, 30. јануара 1830. године, поднео Рибопјеру један меомоар са

⁴⁴ Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. 2, Београд 1909, 23-24; Е. Кудрявцева (2022).

⁴⁵ „Конвенция, заключенная в Аккермане, 25 Сентября 1826“, Издал Т. Юзефович, *Доѳоворы России с Восѳоком*, С. Петербург 1869, 61-62;

⁴⁶ Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. 3, Београд 1912, 548.

⁴⁷ М. Павловић (2005), 256.

⁴⁸ „Трактат, заключенный в Адрианополе, 2 Сентября“, *Доѳоворы России с Восѳоком*, 74-75; Е. Кудрявцева (2022).

⁴⁹ Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд 1986, 4, 6.

српским захтевима, на који је руски посланик 18. марта ставио извесне примедбе. Узимајући у обзир Рибопјерове примедбе, а након добијања Милошевог мишљења, Давидовић је сачинио и 26. априла Рибопјеру поднео нацрт хатишерифа. На основу Давидовићевог нацрта Рибопјер је сачинио коначни пројекат хатишерифа и с њим је у најкраћем року упознао српску страну и своје Министарство иностраних послова. Након тога је Рибопјер пројекат хатишерифа званично предао Порти, не чекајући притом одговоре из Србије и Петрограда.⁵⁰

А онда је, речју Гавриловића, „сасвим неочекивано једна тачка у пројекту хатишерифа (Рибопјеровом, прим. аут) изазвала запете односе између Милоша и депутације с једне стране и руског посланика с друге стране“. „То је била трећа тачка пројекта хатишерифа у којој је реч о независној унутрашњој управи“. Према оцени Гавриловића, на унутрашњу управу Србије „Порта није никакву пажњу обраћала“, као што ни Русија, према његовом суду, „до овог времена није много обраћала пажњу на уређење врховне власти у Србији и ако је тенденција да ограничи Милошеву власт била очевидна“.⁵¹ Тачка из Рибопјеровог предлога хатишерифа која је, по Гавриловићу, „неочекивано“ изазвала спор између Милоша и руских званичника, тицала се доживотних сенатора. О њима није било помена ни у Давидовићевом мемоару нити у његовом предлогу хатишерифа, мада се у Давидовићевом мемоару предвиђало постојање, поред Кнеза, и „совјета народа сербског“, али без детаљнијег регулисања његовог састава и надлежности. Пошто Милош није имао примедби на штур део мемоара који се тицао „внутрењег правленија народа србског“, а није их истакао ни Рибопјер, Давидовић је тај део свог мемоара неизмењен унео у српски предлог хатишерифа.⁵²

Међутим, доживотне сенаторе је након свега предвидео Рибопјер у свом предлогу хатишерифа, који је званично предао Порти 1. маја 1830. и који је потом био предмет разматрања на преговарачким конференцијама од 26. јуна до 9. октобра.⁵³ За разлику од Давидовићевог мемоара и нацрта хатишерифа, у Рибопјеровом предлогу хатишерифа тачка под називом „Независност внутрењага правленија Србије“ садржала је знатно јасније обриси организације централне власти у Србији. Пошто се Рибопјер у решењу питања српске аутономије наслањао на рад свог претходника у Цариграду – грофа Строганова, онда није случајно што се тачка о организацији власти у Србији у његовом предлогу хатишерифа највећим делом заснивала на оним принципима које је Строганов, 1820. године унео у свој пројекат српске народне молбе, преузевши их из инструкције и пројекта народне молбе руског Мини-

⁵⁰ М. Гавриловић (1912), 192-200.

⁵¹ *Ibid*, 201.

⁵² *Ibid*, 569, 585, 588.

⁵³ Р. Љушић, 6.

старства иностраних послова.⁵⁴ Следствено томе, Рибопјер је по угледу на руске пројекте српске народне молбе од 1820. године предвидео да Совјет буде састављен од „старешина свих округа у Србији, који су изабрани као најпознатији и најдостојнији међу њима (становницима округа, прим. аут)“, а да ће „чланови Совјета остати на дужности доживотно и не могу се од ње ослободити, осим у случају доказаног преступленија и на основу одлуке донете од законитог суда“.⁵⁵ Рибопјер је надлежност Совјета уредио држећи се у свему Строгановљевог пројекта српске народне молбе од 1820. године. Предвидео је да Совјет заједно са Кнезом врши законодавну власт, али и да учествује у вршењу судске власти, самостално у другом, а заједно са Кнезом у трећем степену. За разлику од Строганова, Рибопјер није у систему централних органа власти предвидео Скупштину, али је поручио Милошу, да „остају одрешене руке да установи и Скупштину, пошто против ње неће ништа бити речено у хатишерифу, нити ће Порта моћи што протестовати, јер то спада у унутрашњу управу Србије.“⁵⁶

Због одредбе о доживотним члановима Совјета из пројекта хатишерифа који је Рибопјер уручио Порти као званични руско-српски предлог, Милош је чланове српске преговарачке делегације у Цариграду жестоко прекорио, упитавши их „није ли требало да ово сочиненије ваше најпре и мени на промтреније пошаљете“? Милош је оптужио чланове делегације, а заправо аутора пројекта хатишерифа руског посланика Рибопјера, да „сте се угледали на Влашку, те постављате књаза са Советом, јошт да сте им и владике додали, пак нек и наш народ упропасте као што су Власи њиним властима упропашћени“.⁵⁷ Да би појчао своју тезу о томе да је Рибопјер са одредбом о доживотним совјетницима преносио у Србију уређење Влашке, Милош се у писму српским депутатима изјаснио и против сталешке поделе српског друштва, јер је у то време сталешка подела по правилу опомињала на Влашку и Молдавију. Рачунао је да ће отпор Совјету бити већи ако га повеже са сталешким разликама и привилегијама. Уместо увођења сталежа, Милош се zaloжио, да „сав народ нек остане као и што јесте, раван у правима својима, нити икаквога преимушества ко имати може, осим које коме заслугама и способностима придобијени чин за његову личност подаје“.⁵⁸

⁵⁴ Елена Кудрявцева (Кудрјавцева), Русская дипломатия и планы государственного устройства Сербии в первой половине XIX в, *Двестии лейи новой сербской госуларсйвенно-сйи: К юбилею начала Первої сербскої восійания 1804-1813 гг*, Санкт-Петербург 2005, 104.

⁵⁵ М. Гавриловић (1912), 592. Оригинални текст на руском језику Рибопјеровог предлога хатишерифа објавио је Гавриловић. Овде дајемо нешто другачији превод овог фрагмента руског оригинала у односу на Гавриловићев превод истог документа.

⁵⁶ *Ibid*, 247.

⁵⁷ *Ibid*, 205.

⁵⁸ *Ibid*, 204-205.

Истина је, међутим, била сасвим другачија, јер је сталешка подела српског друштва била предвиђена у мемоару који је по Милошевом налогу сачинио Давидовић и на основу којег је Рибопјер требало да сачини пројект хатишери-фа. Насупрот томе, сталешка подела српско друштва није била предвиђена Рибопјеровим пројектом хатишери-фа. Наиме, Давидовић у свом мемоару кон-статује, да предложеној организацији „внутренняго правления Народа Сербска-го“ „принадлежат и пункты 5. и 6. народнаго прошения сербскаго от сентября 1820 года, касательно до поставления в хатишери-ф, чтоб князю и совету ду-ховенство, дворянство, художники, купечество и земледельцы, на коих сербский разделяется, повиновалис, и ими судимы и чинамы награждаемы бывали“.⁵⁹ Рибопјер не само да у свом пројекту хатишери-фа није преузео сталешку поде-лу друштва из Строгановљеве, као и из Милошеве народне молбе од 1820. године на коју се позивао Давидовић, већ је током каснијег разговора сугерисао Давидовићу, „и као министар и као Рибопјер“, да се не заводи „бојарством“, јер „бојари су у Влашкој узрок свој народној несрећи и руска би влада дала богзна шта да их нема“.⁶⁰ Милошева инсинуација против Русије, да ова жели да уведе у Србији заједно са доживотним совјетницима и сталеже, била је то-лико вешто изведена, да у њу и данас верује један број српских истраживача.⁶¹

И док је Совјет са непокретним члановима окарактерисао као позајми-цу из Влашке, страну обичајима и законима српским, за јаку и ничим огра-ничену власт кнеза Милош је закључио да је по вољи народа у Србији: „Народ наш назвао ме је трожествењеше Оцем и Избавитељом Отечества и предао ми безусловно судбину и своју и Отечества и потомства свог у ама-нет, па зар да се овог поверенија народног недостојним учиним и злоупотре-бељавајући га да народ наш, који је слободу ову с пролитијем крви своје и пожертвованијем синова и робља купио и заслужио, окујем у ланце робства и то на моју и још неколико соотечественика ползу?“.⁶² Тако је Милош чла-новима српске преговарачке делегације представио, да је очување нацио-налне и личне слободе сваког Србина условљено очувањем апсолутне кне-жеве власти, док би увођење Совјета са непокретним члановима довело до губитка националне и личне слободе.

Милошеве примедбе на пројекат хатишери-фа који је Рибопјер поднео Порти, руски посланик у Цариграду добио је у оквиру писма које му је 21. маја 1830. године послао Димитрије Давидовић. Критику Совјета састављеног од непокретних чланова Давидовић је и овог пута започео указивањем на омражени влашки модел организације власти и сталешког уређења друштва, истакавши да „кнез и старешине, не мисле да би народ требало препустити

⁵⁹ *Ibid*, 571, 590-596.

⁶⁰ *Ibid*, 190.

⁶¹ Д. Поповић (1996), 16-17.

⁶² М. Гавриловић (1912), 204.

вољи кнеза и Совјета, као што је то у Влашкој, већ моле да се унутрашња управа његова (народа, прим. аут), који је ради стицања слободе своје и једнакости, крв своју без разлика проливао, уручи кнезу и Скупштини народној (*Сейму народному*)⁶³. Милош је посредством Давидовића сугерисао Рибопјеру да измени предложени текст хатишериџа, тако што би се предвидело да законодавну власт врше Кнез и Скупштина, док би законодавну иницијативу имали Кнез и Совјет, као што би Кнез и Совјет вршили и извршну власт. Уместо Совјета са непокретним члановима, Давидовић је у Милошево име предложио Рибопјеру да „Кнез има свој Совјет од најспособнијих и најпознатијих својих сународника“⁶³.

У разговору који су у Цариграду водили са Давидовићем након што су се упознали са Милошевим примедбама на Рибопјеров пројекат хатишериџа, Бутењев и Рибопјер упозорили су Милошевог представника, да руски цар „нема никакo у виду да остави српски народ самовољи кнежевој“ и зато „он хоће да и народ има својих заступника, које ће он сам, а не кнез бирати“. Уместо Совјета који би изражавао вољу народа, Милош је хтео „свој Савета“, а то је по Рибопјеру значило „његово министарство, његови секретари“. При том је Рибопјер скренуо пажњу Давидовићу, да је приликом израде пројекта хатишериџа упоредио свој став о овом питању „и Строгановљев пројекат и народна прошенија и сва досадашња упутства кнеза Милоша депутацији и примедбе његове на ваш меомoар, и увек сам нашао да треба Савет да буде биран од народа“, а уз то је „сравнио и сва гледишта нашега министарства и из њих сам довољно видео да Савет такав мора да буде“⁶⁴.

И заиста у Строгановљевом пројекту српске народне молбе, као и Рибопјеровом пројекту хатишериџа, непокретне чланове Совјета имала је да бира скупштина, састављена такође од непокретних кнежева, које би, пак, бирао народ у селима. За одбацивање модела од народа посредно изабраног Совјета са непокретним члановима, руске дипломате су пред Давидовићем оптужиле, по свој прилици из тактичких разлога, старешине, а не Милоша, закључивши да би у кнежевом Савету, састављеном од покретних чланова, „сваки од њих (старешина, прим. аут), као у Влашкој, служио по једну годину, да би добио бедну плату“⁶⁵. Идеју да Кнеза ограничава Народна скупштина уместо Совјета са непокретним члановима, званични Петроград је одлучно одбацивао, свестан да би Милош, као велики мајстор „у општењу са гомилом“⁶⁶ без много муке ставио Народном скупштином под своју контролу.

⁶³ „Письмо Д. Давидовича А. И. Рибопьеру с замечаниями М. Обреновича и сербских старейшин к проекту султанского хатт-и-шерифа“, *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в первой трети XIX века*, 320.

⁶⁴ М. Гавриловић (1912), 206–207.

⁶⁵ *Ibid*, 207–208.

⁶⁶ Слободан Јовановић, *Друџа влада Милоша и Михаила*, Сабрана дела, књ. 6, Београд 2005b, 128.

То што се Рибопјеров пројекат хатишерифа у погледу организације власти у Србији у целини ослањао на десет година стари пројекат српске народне молбе Строганова, несумњиво доводи у питање Гавриловићеву оцену, да је Русија тек 1830. године при изради пројекта хатишерифа „изненада“ обратила пажњу на питање организације врховне власти у Србији, на коју до тада „никакву пажњу није обраћала“.⁶⁷

Да је званични Петроград у питању уређења организације централне власти у Србији имао јасан и доследан став, видело се и после доношења Хатишерифа од 1830. Наиме, након окончања вишемесечне руско-турске дипломатске конференције у Цариграду о статусу Србије,⁶⁸ у коначну верзију Хатишерифа, који је султан потписао 15. октобра 1830. године, ушле су само две кратке одредбе које су се непосредно тичале организације централне власти. Обе су се налазиле у руском пројекту хатишерифа који је посланик Рибопјер поднео Порти 1. маја 1830. године. Првом одредбом Милошу се признавало наследно кнежевско достојанство и истовремено му се предавала унутрашња управа над земљом, коју је требало да врши „са саутицањем скупштине састављене из поглавара земље“, тј. са Совјетом. Другом одредбом се предвиђало, да „докле год членови совјета о којима је вишеречено не упадну у тешку какву кривицу или против моје Високе Порте или против закона и уредба земаљских, донде не могу се без причине ни сбацити, ни удаљити од званија“.⁶⁹

Детаљније регулисање уређења унутрашње управе у Србији, онако како је то учинио Рибопјер у свом пројекту хатишерифа, представници Порте су одбацили током цариградских дипломатских преговора. Вођа турске преговарачке делегације је у једном тренутку чак упитао представника Русије: „А што ће да се ставља у хатишериф сва српска конституција“? Сматрао је да је „доста рећи да им се предаје унутрашња управа, пак како знају, онако нека се управљају“. Рибопјер је представнику Порте узвратио опаском, да би они „били ради предати све једном човеку као што предајете сву власт над пашалуком овом или оном паши“, али да Русија на то не може пристати, него тражи „да Porta призна све власти у Србији“, јер ће „оне држати равнотежу у народу“.⁷⁰ Кратка одредба у Хатишерифу од 1830. о непокретним члановима Совјета била је Русији довољна гаранција да ће на основу ње у наредних неколико година успети да у Србији успостави ограничену монархију.

⁶⁷ М. Гавриловић (1912), 201. Овај Гавриловићев закључак у потпуности преузима Љушић. Р. Љушић, 214.

⁶⁸ Р. Љушић, 6.

⁶⁹ Нил Попов, *Россия и Сербия: исторический очерк русскаго вѣкровиѣльства Сербии с 1806 до 1856 год*, Часть I: до Устава 1839 года, Москва 1869, 241, 242; М. Гавриловић (1912), 605, 606.

⁷⁰ М. Гавриловић (1912), 249.

О таквој намери званичног Петрограда убедљиво сведочи депеша коју је Рибопјер 12. октобра 1830. године послао тадашњем министру Ливену, заједно са преводима текстова Хатишерифа и Бертата о Милошевом наследном кнежевском достојанству које му је Porta званично уручила у форми дипломатске ноте.⁷¹ Налазећи да је проблем у томе што у Хатишерифу није утврђена цивилна листа за издржавање Кнеза, као незаобилазна установа ограничених, тј. уставних монархија,⁷² Рибопјер закључује, да због тога „императорском двору од сада предстоји да непрестано мотри над понашањем Милоша и да над Србијом прошири оно благотворно покровитељство које је она остварила у дунавским кнежевинама (Влашка и Молдавија, прим. аут.), када су се оне отвориле за похлепу грчких кнежева, која је била већа од похлепе Порте“. Међутим, Рибопјер даље примећује, да је „несумњиво да држава-покровитељ не би морала да се оптерећује реализацијом контролних функција, како у администрацији, тако и у погледу финансијских мера“, да је „власт у Србији већ уређена на начин који би омогућио да се совјет старешина сматра законитим тумачем народних тежњи“. А Совјет који би заиста могао самостално и без кнежевог утицаја да изражава вољу народа, могао је, по уверењу Рибопјеровом, бити само онај који је састављен од непокретних чланова, какав је и био предвиђен Хатишерифом од 1830. Пошто у моменту доношења Хатишерифа такав орган није био установљен у Србији, то је руском императорском двору по мишљењу Рибопјера преостајало, „ако и у будуће жели да српској нацији указује своје благотворно покровитељство“, да „нужно прати понашање вожда, који усредсредивши сада у својим рукама власт и утицај, могао би извесно да проба да злоупотреби свој положај“. При том руски дипломата вели како је у том тренутку Милошева „власт изузетно велика“ и да осим „врло недефинисане“ одредбе о непокретним совјетницима из Хатишерифа, „нема других ограничења“.⁷³

У целини садржај депеше коју је Рибопјер 12. октобра 1830. послао министру Ливену, а нарочито део у коме говори о свим недаћама које ће Русија као покровитељ имати од непосредног мешања у административне и финансијске послове Србије, итекако доводи у питање напред поменуте оцене, да је Русији Совјет са непокретним члановима био потребан као средство ути-

⁷¹ Занимљиво је да ова депеша није до данас анализирана од стране српских аутора, чак ни од Михаила Гавриловића, који се у студији о Милошу Обреновићу најисцрпније бавио овим питањима и најдетаљније од свих српских аутора прегледао руске изворе. „Посланик в Константинополе А. И. Рибопьер временно управляющему министерством иностранных дел Х. А. Ливену“, Издание Министерства иностранных дел Российской Федерации, *Внешняя политика России XIX и начала XX века*: Серия вторая: 1815-1830 гг., Том семнадцатый: Август 1830 г.-январь 1832 г. (eds. Г. Н. Севостьянов et. al), Москва 2005, 116-121.

⁷² Марко Павловић, *Развийак йрава*, Крагујевац 2018, 158.

⁷³ *Внешняя политика России XIX и начала XX века* (2005), 120.

цаја на унутрашњу политику у Србији.⁷⁴ С тим у вези, Михаило Гавриловић примећује, да „тврђење да је Русија хтела да има непокретан Савет, да би преко њега одражавала свој утицај у Србији, нетачно је“, пошто „извор њеног утицаја није био у доживотним саветницима него у уговорима по којима је она заштитница Србије и тим је добила неспорно право на интервенцију у унутрашњој политици“.⁷⁵ У прилог Гавриловићевој оцени сведочи и став Рибопјера из депеше вицеканцелару Неселродеу, од 5. јула 1830. године. Наиме, посланик извештава Неселродеа, да је на непрестана Милошева „досађивања“ да измени предати пројекат хатишериф у складу са „славољубивим замислима“ српског кнеза, одговорио да је „воља императора, изражена у уговорима, за мене једино и непромењиво правило и да ми је стога највећа жеља да Србија добије хатишериф чији сам пројекат саставио“.⁷⁶

Иза залагања Русије за увођење Совјета са непокретним члановима као кључног инструмента ограничене монархије у Србији оног времена, стајала је заправо зебња званичног Петрограда да Милошев апсолутизам може убрзо постати узрок унутрашњег незадовољства и да стога може угрозити само политичко постојање Србије, до којег је Русији било изузетно стало због њених геополитичких интереса. Милетина буна и старешинско незадовољство убрзо су потврдили основаност таквих руских брига.⁷⁷ У депеши коју је Рибопјер послао вицеканцелару Неселродеу у време рада на састављању пројекта хатишерифа, 16. марта 1830. године, руски посланик недвосмислено потврђује да ће током преговора са Портом пре свега тежити остварењу таквих резултата који „могу учврстити грађанско и политичко постојање Србије“, те да ће Милошеву амбиција, да „добије за себе и своју породицу титулу наследног кнеза Србије“, подржати само уколико она може да помогне реализацији главног циља и „испуњавању добрих намера прописаних чл. 5. Акерманске конвенције“.⁷⁸

Речју Слободана Јовановића, „после хатишерифа од 1830. којим је Порта признала право на самосталну унутрашњу управу, питање се морало поставити да ли ће се турски систем управе, који је у ствари значао апсолутизам Милошев, и у будуће задржати“.⁷⁹ Следствено томе, Русија је прва довела у питање затечени Милошев оријентални апсолутизам и од 1830. године непрестано је тежила ограничењу кнежеве власти, захтевајући од Милоша и

⁷⁴ М. Павловић (2005), 254; Д. Поповић (1996), 19.

⁷⁵ М. Гавриловић (1912), 280.

⁷⁶ „Посланик в Константинополе А. И. Рибопьер вице-канцелару К. В. Нессельроде“, Издание Министерства иностранных дел Российской Федерации, *Внешняя политика России XIX и начала XX века*: Серия вторая: 1815-1830 гг., Том восьмой (шестнадцатый): Октябрь 1828 г.-июль 1830 г. (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1995, 555.

⁷⁷ С. Јовановић (2005а), 6-7; М. Павловић (2005), 264; Е. Кудрявцева (2022).

⁷⁸ *Внешняя политика России XIX и начала XX века* (1995), 491.

⁷⁹ С. Јовановић (2005а), 5.

Порте да реализују обавезу из Хатишерифа о формирању Совјета са непокретним члановима. У том ангажману Русије мора се тражити кључ за разумевање судбине „Сретењског уставстворног покушаја“⁸⁰ и последичног доношења Хатишерифа од 1838. године, односно тзв. Турског устава.⁸¹

5. РУСИЈА И СРЕТЕЊСКИ УСТАВ

Кључна улога Русије у ограничавању Милошевог оријенталног апсолутизма и, с тим у вези, у отварању уставног питања у обновљеној Србији у четвртој деценији 19. века, после радова Слободана Јовановића пала је у засенак, пре свега због начина на који су потоњи српски аутори тумачили улогу и мотиве Русије код укидања Сретењског устава. Тако је, примера ради, Миодраг Јовичић разлоге за протест званичног Петрограда против Сретењског устава проналазио у томе што „режим апсолутне монархије није допуштао ни примисао на доношење устава, увођење парламента или прокламовање права грађана“.⁸² Драгослав Јанковић је само на основу једне изјаве Бутењева Михаилу Герману извело чак закључак, да је Русија захтевала укидање Сретењског устава због тога што је руски двор хтео да учврсти кнеза, а не да га уставом ослаби (Јанковић, 1985: 18).⁸³ Драгаш Денковић је тврдио, да је укидање Сретењског устава било „последича заинтересованих великих сила тог времена, које су и саме страховале од демократских реформи и стога подржавале олигархијску владавину у Србији и захтевале укидање Устава“. Међу великим силама у протесту против Сретењског устава нарочито се, по Денковићу, истицала царска Русија.⁸⁴

Теза да се Русија снажно противила Сретењском уставу пре свега због либералног духа који је провејавао из његових одредби, углавном се доказује позивањем на неколико опаски које је руски дипломата Бутењева изрекао у нимало пријатном разговору са Милошевим изаслаником Михаилом Германом, 27. фебруара 1835. године у Цариграду. Бутњев је тада, између осталог, казао Герману: „Ја жалим кнеза Милоша и тебе, а други сви нек иду до ђавола, они су направили француско-швајцарску конституцију, а ко их покровитељствује?!“ Када је након тога Герман покушао да му уручи текст Сретењског

⁸⁰ М. Павловић (2008), 53.

⁸¹ С. Јовановић (2005а), 12.

⁸² М. Јовичић, 101.

⁸³ Драгослав Јанковић, Предисторија Сретењског устава и неке напомене у вези с њим, *150 година од доношења Сретењског устава*, мај 1985, Центар за марксистичко образовање Универзитета „Светозар Марковић“ у Крагујевцу, Крагујевац, 18.

⁸⁴ Драгаш Денковић, Развој државне власти и управе у Србији и значај Сретењског устава од 1835. године, *150 година од доношења Сретењског устава*, мај 1985, Центар за марксистичко образовање Универзитета „Светозар Марковић“ у Крагујевцу, Крагујевац, 150.

устава, Бутењев је извео праву мелодрамску сцену, рекавши му: „Ту вашу конституцију! О, не, не! Таква акта и документа нећу да трпим ни у својој канцеларији! Не умем ни да их читам!“ Оцена да је „српска конституција“ „сасвим заснована на шарти француској“, која се као опште место понавља у скоро свим радовима о Сретењском уставу, није ни потицала од Бутењева, већ се наводила у депеши једног аустријског генерала из Земуна, коју је руски посланик показао Герману. Жучне опаске Бутењева на рачун Сретењског устава добијају сасвим други изглед када се узме у обзир чињеница да руски посланик у моменту док разговара са Михаилом Германом још увек нема конкретну инструкцију свог министарства у вези Сретењског устава.⁸⁵ У таквој ситуацији је дипломатском представнику Русије било најсигурније да Сретењски устав оспори са становишта кључних елемената званичне владарске идеологије цара Николаја I – одбране принципа легитимизма и борбе против било каквих револуционарних идеја и покрета.⁸⁶

Начин доношења и садржина Хатишерифа од 1838. године, са којим је тек стављена тачка на Сретењску уставну епизоду, показују да прави разлог за протест Русије против Сретењског устава не би требало тражити у томе што је он, по мишљењу Гавриловића, „био јеретички документ за легитимистичну Русију“.⁸⁷ За разлику од каснијих тумача, ондашња Русија се у овом питању по свој прилици много више водила разлозима права и политике, него идеологије.

Русије је Сретењски устав пре свега био неприхватљив због чињенице да је Србија овим „Уставом узурпирала себи право политичког самоопредељења“, јер се „без дозволе Порте као суверена, и Русије као заштитнице, устав није могао издати“. Речју Марка Павловића, „то нити (међународни) уговори нити хатишериф не дозвољавају“.⁸⁸ Притом, самостално доношење устава, као „акта суверене власти“,⁸⁹ од стране Србије, не само да је било супротно њеном тадашњем међународноправном положају,⁹⁰ као и њеној реалној политичкој снази,⁹¹ већ и тадашњој званичној политици Русије према Турској. Наиме, Петроград од 1829. године стаје на становиште, да интересима Русије у том тренутку више погодује опстанак ослабљене Отоманске империје (теорија „слабог суседа“), него њен распад и формирање малих и нејаких словенских држава, које би се услед своје слабости брзо нашле под

⁸⁵ Михаило Гавриловић, Суспендовање првог српског устава, *Из нове српске историје*, Београд 1926, 197, 199, 200.

⁸⁶ Ирина Степановна Достјан (Достјан), К вопросу об англо-русском соперничестве в Сербском княжестве в 30-е годы XIX в, *Советское славяноведение* 6/1966, 21.

⁸⁷ М. Гавриловић (1926), 206.

⁸⁸ М. Павловић (2008), 50.

⁸⁹ Марко Павловић, *Преображенски устав – први српски устав*, Крагујевац 1997, 392.

⁹⁰ Супротно су тврдили: М. Гавриловић (1926), 206 и Д. Јанковић, 18.

⁹¹ М. Павловић (2008), 52.

контролом западних држава. Из угла такве политике Русије сасвим је разумљив и очекиван жестоки протест ове државе против Сретењског устава који је у члану 1. прогласио Србију за „нераздејелно и у управлењу свом независимо књажество“.⁹²

Други разлог за противљење Русије Сретењском уставу требало би тражити у његовим одредбама о Државном савету, које су биле супротне одредби Хатишерифа од 1830. године о непокретним совјетницима и вишегодишњем упорном залагању званичног Петрограда за увођење ограничене монархије у Србији, кроз успостављање својеврсног бланса моћи између Кнеза и Совјета.⁹³ Јер, по речима Марка Павловића, „саветничка непокретност у текст Сретењског устава се не помиње“. Супротно интенцији Хатишерифа од 1830. године, Сретењски устав је омогућио Кнезу да буде „господар Државног савета“.⁹⁴ Пре свега због чињенице што број саветника није био одређен у Уставу (чл. 6), па је Кнез (чл. 16) „именовањем нових саветника увек могао да обезбеди већину за своје мишљење“. Осим тога, било је предвиђено (чл. 55) да Кнез суди саветнику, кога би саветска већина оптужила да је „што скривео, или против овог Устава, или против царства Султанова, или против лица Књаза Србскога, или вопште противу користи народа Српскога“. И Народна скупштина, с којом је Милош „иначе умео да управља“, имала је право (чл. 90) „тужити се Књазу на државни Совјет, ако би членови његови или друге власти нарушиле Устав и права, утврђена уставом, и нарушиле права кога год Србина“.⁹⁵ Кнез је по Сретењском уставу био не само „господар Државног савета“, већ и „господар законодавне и извршне власти“. Прве гране власти, јер је сходно члану 14. „могао да развлачи законодавни поступак до употребе вета равног апсолутном“,⁹⁶ а друге, јер је (чл. 16) именовао ресроне попечитеље и „све власти и све чиновнике србске“.

Ако се одбаци реторски либерални орнат Сретењског устава, у виду, примера ради, поглавља „Обштенародна права Србина“, који је био дело руку „великог љубитеља француских конституција“ Димитрија Давидовића,⁹⁷ па уместо тога погледа његова садржина, односно одредбе о организацији централне власти, тада се неминовно намеће закључак да је садржина у Сретењском уставу увелико испала по мери Милошевих захтева. Стога је Драгољуб Поповић био у праву када је рекао, да је „судбину Устава одредила је управо

⁹² Владилен Николаевич Владимиров et. al, *Международные оїношения на Балканах 1830-1856 гг.*, Москва 1990, 7-10; *Внешняя оїлитика России XIX и начала XX века* (1995), 287-294; *Услиави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Јуїославије (1835-1941)*, прир. Душан Мрђеновић, Београд 1988, 27.

⁹³ М. Павловић (2008), 46.

⁹⁴ М. Павловић (2005), 266.

⁹⁵ М. Павловић (2008), 46-47; Д. Поповић (1996), 91; *Услиави и владе*, 29.

⁹⁶ М. Павловић (2008), 47.

⁹⁷ Ibid, 48.

његова садржина“.⁹⁸ Међутим, не идеолошка „садржина“ Сретењског устава која је носила печат Француске револуција, како то често тврде српски истраживачи,⁹⁹ већ она у чијем је епицентру био однос Кнеза и Државног савета. А њихов однос у Сретењском уставу био је уређен не само супротно Хатишерифу од 1830., него и супротно званичном руском виђењу организације централне власти у аутономној Србији, које је јасно конципирано још 1820. године од стране руског Министарства иностраних послова и његовог посланика у Цариграду Строганова.

Руско дводеценијско виђење организације централне власти у Србији, али и њеног међународноправног статуса, на крају је реализовано кроз одредбе Хатишерифа од 1838. године (тзв. Турски устав). Његовим чланом 17. је члановима Совјета гарантована непокретност, пошто се ови нису могли збацити с положаја „докле не би било доказано код моје високе Порте, да су се они учинили повини због каквог преступленија, или због нарушенија закона и уредба земаљски“. То је било сасвим у складу са Хатишерифом од 1830., али је таква гаранција била у суштој супротности са оним моделом организације централне власти који је био предвиђен пропалим Сретењским уставом.¹⁰⁰

6. РУСКА ПОЛИТИКА КОНСТИТУЦИОНАЛНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

Да званична Русија у време васкрса српске државности у 19. веку у својој спољној политици уопште, па ни на Балкану, није била никакав горљиви

⁹⁸ Д. Поповић (1996), 92.

⁹⁹ Некритичке похвале Сретењског устава са позиција доктринарног либерализма није су својствене само новијим српским ауторима, већ и неким од најпознатијих старијих српских писаца. Тако је Стојан Новаковић о Сретењском уставу изрекао до сада можда најнеодмеренију идеолошку похвалу за коју се не може наћи упориште у тексту устава. Притом је српски уставотворни покушај од 1835. покушао да смести у шири европски контекст, али тако што се слепо држао либералног идеолошког курса, а потпуно превиђао конкретне српске историјске прилике. Стога је Новаковићево тумачење неуспеха Сретењског уставотворног покушаја испало потпуно погрешно: „Али хатишериф (од 1830., прим. аут.) је у унутрашњем уређењу само постављао основе, и на скоро, у почетку 1835, једним великим устанком, дође до првог озбиљног унутрашњег уставног уређења (из пера Димитрија Давидовића). Донекле би то био и последњи таласић онога либералног покрета, који је Европом провејавао од 1830 унапредак. Кнез Милош није био задовољан, јер је устав тај био концесија, којом је он утишао врло озбиљан унутрашњи покрет, и тога ради се кнез Милош држао устава, само да би сачувао задану реч. Осим кнеза Милоша, тим уставом није била задовољна ни гарантна сила Русија (по мистично-конзервативним погледима цара Николе I), уз коју у томе пристане и Турска као сизерен сила. Налазило се, да је устав Давидовићев од 1835. сувише слободњачки, по угледу ондашњих западно-европских устава, и да сувише излази из границе хатишерифа, који је тадашњој Србији био органски закон“. Стојан Новаковић, *Двадест година уставне политике у Србији 1883-1903, Радови мемоарској каракџери*, Изабрана дела, књ. 7, Београд 2007, 210.

¹⁰⁰ М. Павловић (2005), 277.

заступник апсолутизма и противник било какве конституционализације,¹⁰¹ што се може закључити читањем радова већине савремених српских аутора, него да је била само против „сувишне „револуционарности“ конституционалних докумената“,¹⁰² најбоље показује „политика конституционалне дипломатије“, коју је званични Петроград „спроводио током првих двадесет година владавине цара Александра I“. ¹⁰³ Ова политика је одржавала тежњу руске државе да се прилагоди новим друштвеним и политичким околностима које су настале на европском континенту после избијања Француске буржоаске револуције. Речју Захарова, да би водила адекватну политику на међународној сцени и спречила да слични догађаји избију у Русији, „врховна власт се суочила са неопходношћу анализе и контекстуализације разлога избијања и суштине револуција које су потресле Западну Европу“. ¹⁰⁴

Следствено томе је и политика „конституционалне дипломатије“ почивала на два основна принципа. Први је био принцип легитимизма, тј. законитог политичког режима, који је цар Александар I наследио од претходника, а под којим се разумео „монархијски облик владавине, независно од личности која га је представљала, и где право на спровођење било каквих реформи припада само монарху и ником више“. Други принцип тicao се неопходности спровођења реформи, укључујући и конституционалне, а све са циљем спречавања поновног избијања револуција. ¹⁰⁵ Тај други принцип цар Александар I је разрадио одмах по ступању на престо 1801. године и то у сарадњи са у том тренутку утицајним кругом блиских сарадника либералних уверења тзв. младим пријатељима. У тај круг су улазили, поред осталих, Н. Н. Новосилцев, П. А. Строганов, А. Чарторијски и В. П. Кочубеј. ¹⁰⁶ Они су, речју Захарова, „схватили немогућност и бескорисност поновне обнове старог политичког поретка“, јер „нису могли да не виде неповратност промена које су дошле као резултата револуција у Европи“. Зато „иако су сматрали

¹⁰¹ Имајући у виду тему и циљ овог рада, израз *конституционализација* употребљавамо у оквирима редукованог схватања устава као акта којим се пре свега ограничава врховна власт, а не као акта који је и израз државне суверености.

¹⁰² Е. Кудрявцева (2005), 109.

¹⁰³ Виталиј Јурьевич Захаров (Захаров), *Российский и зарубежный конституционализм конца XVIII – I-й четверти XIX вв: оый сравнительноисторическоо анализа*, Часть 2, Москва 2022, 215.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 213.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 212–213.

¹⁰⁶ Насупрот круга „младих пријатеља“ налазио се круг тзв. јекатеринских старца, у коме су били, поред осталих, Н. П. Румјанцев, Г. Р. Державин, Д. П. Трошчински и П. В. Завадовски. Овај круг је био знатно идеолошки шароликији од првог, јер су га чинили, како тврди традиционалисти-конзервативци, тако и поборници конституционализма. Владислав Якимович Гросул et. al, *Русский конзервативизм XIX столетия: Идеология и практика*, Москва 2000, 36–37.

да монархија мора бити обновљена“, нису одбијали могућност да буде „ако треба и уставна“.¹⁰⁷

Да је цар Александар I са најближим сарадницима јасно и детаљно разрадио циљеве и тактику политике „конституционалне дипломатије“ види се из неколико званичних документа тога доба. „Нови принципи спољне политике Русије“ под Александром I, који ће касније понети назив политика „конституционалне дипломатије“, по оцени Захарова јасно су дефинисани већ на почетку владавине новог цара. У прилог томе говори садржај депеше коју је Александар I упутио руском дипломатском представнику у Берлину 5. јула 1801. године: „Ако и будем примењивао оружје, то ће бити само ради одбијања неправедне агресије, штитећи свој народ или жртве властољубља које угрожава безбедност Европе... Ја никада нећу узети учешћа у међусобним сукобима који потресају државе, ма какав да је облик владавине, који нације по својој заједничкој тежњи установљавају. Оне могу очувати добре односе са мојом империјом, ако се само у односима с њом руководе истим таквим духом правдености“.¹⁰⁸ Ове речи Александра I одлично објашњавају идејно-политичку позадину става који је у фебруару 1809. године руски цар заузео у српском питању: „...да се Русија неће мешати у унутрашњу организацију Србије и да се одриче власти која је њој несвојствена и чак тешка, а биће задовољна таквим утицајем, који ће добровољно стећи на основу указане помоћи, покровитељства, узајамног поверења и захвалности Срба према Русији“.¹⁰⁹

У *Тајној инстѝрукцији* Александра I Н. Н. Новосилцеву о закључењу савеза са Енглеском од 11. септембра 1804. године наводи се, поред осталог, да је за успешну борбу са Француском неопходно из руку Француза отети њихово најмоћније оружје – демагогију и уперити га против њих, чему је очигледно служила и политике „конституционалне дипломатије“. Цар је у инструкцији посебно указао на то да је „немогуће човечанство вратити назад, имајући у виду успехе које је постигло Просветитељство, то би био подухват осуђен на пропаст који би се за његове браниоце претворио у пораз, јер „обнову старог поретка никада неће прихватити умови који су окусили независност““. Стога према цару Александру I, „не само да није потребно да у земљама које ослобађамо од Бонапартиног ропства обнављамо стари поредак“, него је насупрот томе потребно да ослобођеној Европи дамо „слободу на њеним стварним основама“.¹¹⁰ Сходно конкретним прагматичним упутствима цара, Новосилцев је у разговору са енглеским премијером Вилијамом

¹⁰⁷ В. Захаров (2022), 213.

¹⁰⁸ Ibid, 214.

¹⁰⁹ „Тов. Министра иностр. дел гр. Салтыков к ген.-фельдмаршалу кн. Прозоровскому 5 февраля 1809“, *Материалы к истѝории вѝсѝочной войны в 1811-1813 гг.*, 12.

¹¹⁰ В. Захаров (2022), 213.

Питом Млађим, 13. децембра 1804. године, истакао, да се у Француској монархији „унапред умирити нови власници и војска“, да са падом Бонапарте „неће ништа изгубити“, односно „да ће први сачувати своју имовину стечену током револуције, а други да ће остати у служби на својим положајима“.¹¹¹

Следствено томе, у *Енглеско-руској савезничкој конвенцији о мерама за усјосјављање у Европи* „мира, независности и среће“, којих је она била „лишена због претераног властољубља француске владе“, стране потписнице су се 30. марта 1805. у тајним одредбама анекса Конвенције обавезале, да ће благовремено обнародовати Французима, да ће се чланице ратне коалиције против Бонапарте по завршетку рата придржавати следећих принципа: „да власници непокретности и људи који се налазе на положајима могу да рачунају да ће на миру уживати оне користи које су стекли током револуције и да су савезници спремни да признају сваки облик владавине који вољом нације буде установљен у Француској, само ако то погодује друштвеном миру“. Истовремено су потписници Конвенције истакли, да иако енглески и руски владар сматрају да је „за мир у Европи пожељно да влада буде монархистичка, заснована на принципима умерености и правичности“, они и поред тога неће „то унапред и формално предложити, него ће се постарати да то рашире и учврсте Французе у таквом уверењу“. А „када нација (француска, прим. аут) искаже вољу у том смислу“, тада ће се савезници споразумети око „услова који ће бити предложени томе ко буде удостојен врховне власти“, при чему ће први услов бити да кандидат за новог француског монарха „не откаже ни једно од обећања које је дато француској нацији“ од стране Русије и Енглеске.¹¹² Помињање услова које ће морати да поштује нови француски владар који буде преузео врховну власт након ратне победе европских савезника над Бонапартом, јасно говори о томе да су се Русија и Енглеска већ приликом закључења поменуте Конвенције, 30. марта 1805. године, залагале за успостављање уставне монархије у Француској.

Да се Русија у оквиру политике „конституционалне дипломатије“ доследно држала става, да у борби против Бонапарте и резултата његове политике у Европи неће спроводити контрареволуције, те да ће се поједини нацијама које се ослободе Бонапартине власти оставити право избора државног облика, јасно се види и из *Руско-аустријске декларацији о заједничким дејствима њихових Француске* од 25. октобра 1804. године. Тако у члану 11. ове Декларације стоји: „Пошто принципи обе државе не дозвољавају да се у било ком случају ограничава слободна воља француске нације, то циљ рата неће бити

¹¹¹ Ibid, 213-214.

¹¹² „Англо-русская союзная конвенция о мерах к установлению мира в Европе“, Издание МИД СССР, *Внешняя политика России XIX и начала XX века*, Серия первая: 1801-1815 гг. Том второй: Апрель 1804 – декабрь 1805 г (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1961, 376.

спровођење контрареволуције, већ искључиво отклањање свих опасности које угрожавају Европу“.¹¹³

Александрово залагање да се у измењеним европским приликама, а у складу са тежњом појединих нација, успоставе уставне (ограничене) монархије није било тек пуки дипломатски вербализам. О томе сведоче либерални Устав Републике седам уједињених (јонских) острва од 23. новембра 1803. године, који је донет по одобрењу цара Александра I. Низу устава који су донети уз директну подршку и учешће Русије припада и други Устав Републике седам уједињених (јонских) острва од 1806. године. Овај Устав је, додуше, имао више аристократских обележја у односу на Устав од 1803. године, али је био и неупоредиво либералнији од класичног колонијалног „Устава“ који су 1817. године јонским острвима даровали Енглези.¹¹⁴ Тако се у Републици седам јонских острва догодило оно што ће се после десет година поновити и у Србији, а што је историчар Васиљ Поповић оценио као својеврсни идеолошки парадокс, пошто је „представник либералне Енглеске дошао у положај да подупире Милошеве апсолутистичке тежње које је хтела сузбити апсолутистичка Русија с помоћу либералнијих установа“.¹¹⁵

Након грчких јонских острва, цар Александар I је 1809. године обећао устав и Финској, која је те године и ушла у састав Руске империје као последица победе Русије у рату против Шведске. Пошто Финска од почетка није третирана као обична губернија, основни принципи политике „конституционалне дипломатије“ дошли су до изражаја и у *Манифесћу о сисћему уйрављања Финском*, који је цар Александар објавио 15. марта 1809. године. У њему се, између осталог, наводило: „Добивши власт над Великом Кнежевине Финском, сматрали смо да је добро да поново утврдимо и посведочимо – обећавамо да ћемо чувати у неприкосновеној снази и примени религију, домаће законе, права и привилегије, које је сваки понаособ сталеж ове кнежевине, као и сви поданици који је настањују, од малих до великих, до сада по уставима уживао“. Неповољне политичке прилике спречиле су Александра I да Финској дарује једну врсту устава, чији је пројекат био сачињен 1819. године, мада је Финска наставила да ужива неки вид аутономије унутар Руске Империје.¹¹⁶ Оно што му није пошло за руком у Финској, цар Александар I је успео да уради у деловима Пољске који су се после „деооба“ ове државе нашли под влашћу Русије. У новембру 1815. године цар је потписао *Усћав Царсћива Пољској у сасћаву Руске Имћерије*, који је био „један од најлибералнијих докумената у Европи тог времена“. С тим у вези, ваља приметити да „ни Пруска ни Аустрија нису донеле уставе за пољске земље

¹¹³ *Внешняя политика России XIX и начала XX века* (1961), 182.

¹¹⁴ В. Захаров (2022), 204-210.

¹¹⁵ В. Поповић, 84.

¹¹⁶ В. Захаров (2022), 215-217.

које су им припале по одлуци Бечког конгреса 1815. г.¹¹⁷ Строго догматски гледано, овом документу би се могло оспорити својство устава, пошто није реч о акту суверене власти. С друге стране, доношење таквог акта само по себи је јасно сведочило не само о Александровим политичким уверењима, већ и о његовој ондашњој спремности да поступно припреми целу Руску империју за увођење уставне монархије.¹¹⁸

Речју Захарова, „епоха Реставрације (1814-1820) била је врхунац политике конституционалне демократије“.¹¹⁹ Тада је на личну иницијативу Александра I донета позната француска Уставна повеља од 1814. године, која је установила „нову форму монархије – уставну дулаистичку монархију“. Наиме, руски цар је након уласка савезника у Париз, 31. марта 1814. године, дао сагласност да се један од Бурбона, гроф од Провансе, устоличи као Луј XVIII за новог краља Француске, али само под условом да одмах земљи дарује устав, који ће предвидети ограничену монархију са представничким телом. Следствено томе, тек када је Луј XVIII обнародовао да ће 4. јуна 1814. године октроисати Уставну повељу, руски цар је одлучио да напусти Париз и врати се у Русију. Сличности које постоје између француске Уставне повеље од 1814. и руских уставних пројеката, Сперанског од 1809. и Уставне повеље Руске Империје од 1818-1820. године, руски аутори доводе у везу са личношћу Александра I и улогом коју је он имао у доношењу француске Уставне повеље.¹²⁰ Успеси руске политике „конституционалне дипломатије“ су тим већи ако се узме у обзир чињеница да су под директним утицајем француске Уставне повеље у периоду од 1817. до 1820. године били донети уставни немачких држава Бадена, Хесен-Драмштата, Виттемберга и Баварске.¹²¹

Насупрот тврдањама западноевропских либерала и родоначелника историјског материјализма да је однос Александра I према моделу уставне монархије био неискрен и демагошки, што је усвојила и већина српских писаца која се бавила првим деценијама нововековне обнове српске државности, бројне чињенице показују да је Александра I све до 1820. године био апсолутно уверен да је неки вид ограничене (уставне) монархије историјска неопходност и да се „револуција не може победити голим репресивним мерама“.¹²² Олег Рудолфович Ајрапетов наводи царев говор дипломатским

¹¹⁷ Ibid, 218-219

¹¹⁸ Виталиј Јурьевич Захаров (Захаров), Конституционализм как вариант модернизации российского абсолютизма в конце XVIII – первой четверти XIX в, *Российская история* 6/2011, 44, 46.

¹¹⁹ В. Захаров (2022), 220.

¹²⁰ В. Захаров (2022), 226; В. Захаров (2011), 45-46.

¹²¹ Елена Васильевна Киселева (Киселева), Александр I и реставрация Бурбонов во Франции, *Россия и Европа: Дипломатия и культура*, Москва 1995, 65-70; В. Захаров (2022), 226; В. Захаров (2011), 45.

¹²² В. Захаров (2022), 226-227; Владислав Якимович Гросул et. al, 35-36.

представницима Русије од октобра 1819. године, као доказ озбиљности Александрових реформаторских тежњи и планова: „Говорећи о либералним институцијама, не мислимо ни на један акт изнуђен из слабости, или споразум које су агитатори из народа наметнули суверенима, или, на крају, уставе дароване у проблематичним околностима као средство за смиривање олује. Сматрамо да наше време захтева, и то одлучно, да се владе, а посебно оне које су прошле кроз револуционарне кризе, добровољно обавезу да владају на тачно одређеним основама и у чврсто утврђеним облицима... Слобода је неопходна, она чак и мора бити успостављена у тачно одређеним границама, пошто се све на свету заснива ни на чему другом него на принципима поретка“. Речју Ајрапетова, „ове речи нису биле реторика“.¹²³

6.1. Србија у светлу руске политике конституционалне дипломатије

Политичка уверења цара Александра I делили су и неки од његови најближих сарадника и високих државних службеника Руске империје тога доба. Један од најистакнутијих поборника политике „конституционалне дипломатије“ био је Јоанис Каподистрија, Грк са Крфа и некадашњи државни секретар Републике седам уједињених (јонских) острва, који је у септембру 1815. године именован за државног секретара Министарства иностраних послова Руске империје. Каподистрија је истовремено био један од идеолога „Свете алијансе“, али и присталица умерено-либералних уставних монархија, а у балканској политици Русије, којом је руководио од 1815. до пролећа 1822. године, био је припадник тзв. партије рата у оквиру руског Министарства иностраних послова. Ову „партију“ чиниле су присталице рата против Турске и коначног свеопштег ослобађања православних народа Балкана, а њени главни представници, поред Каподистрије, били су руски дипломатски представници у Цариграду, Бечу, Лондону и Паризу – Строганов, Головкин, Ливен и Поцо ди Борго.¹²⁴ Управо је именовање грофа Строганова за посланика у Цариграду, 1816. године, по речима Кудрявцеве, „било доказ раста утицаја Каподистрије на цара“.¹²⁵

Након револуционарних збивања у Шпанији, Напуљу, Пијемонту и Португалији почетком 20-тих година 19. века, победу над тзв. партијом рата однела је у руском Министарству иностраних послова „партија“ која се залагала за потпуно усклађивање спољне политике Руске империје са антирево-

¹²³ Олег Рудолфович Ајрапетов, *Свољна йолийшке Руске 1801-1914*, Том I, Андрићград-Вишеград 2023, 153.

¹²⁴ Ирина Степановна Достян (Достјан), Политика России по отношению к балканским народам в аспекте влияния идеологического и человеческого факторов (первая треть XIX века), *Славяноведение* 3/2005, 66; Е. Кудрявцева (2022); В. Захаров (2022), 224-225.

¹²⁵ Е. Кудрявцева (2022).

луционарном политиком „Свете алијансе“. Кључна особа ове „партије“ био је министар Неселроде. Јачање његовог утицаја довело је 1822. године до оставке Каподистрије, али и свих присталица чвршћег курса према Отоманској царевини, међу њима и Строганова.¹²⁶

После оставки Каподистрије и Строганова није, међутим, дошло до кардиналних измена у односу Русије према питањима статуса и уређења Србије. Нови дипломатски посланик Русије у Цариграду из Неселродеове „партије“ – Рибопјер, по речима Кудрјавцеве, „наставио је политику свог претходника“.¹²⁷ То се најјасније видело када је 1830. године Порти предао пројекат хатишерифа, који је саставио држећи се Строгановљевог пројекта српске народне молбе од 1820. године. Промењени погледи цара Александра I, а потом и његовог брата Николаја I, на сврсисходност спровођења умерних либералних реформи нису могли утицати на извршење свих обавеза које је Русија преузела међународним уговорима, па и оних које су се тичале Србије. Посебно стога што су Александар I и Николај I били одлучни у ставу да Русија мора да инсистира на строгом поштовању свих међународних уговора.

С тим у вези, ваља се присетити да је Михаило Гавриловић с правом закључио, да се „руско гледиште“ изнесено у пројекту српске народне молбе Министарства иностраних послова Русије од 1820. године „провлачи као црвени конач кроз целу Милошеву владавину, Русија га није мењала, и ми смо овде на извору оне струје која је донела Србији устав од 1838.“¹²⁸ Јер, одредба о Совјету са непокретним члановима из Хатишерифа од 1830., која је била разлог брзе пропасти Сретењског устава, али и разлог доношења Хатишерифа од 1838., преузета је из Рибопјеровог предлога хатишерифа. А Рибопјер је свој пројекат хатишерифа саставио држећи се строго Строгановљевог пројекта народне молбе од 1820. године, који је опет био написан на основу пројекта српске народне молбе Министарства иностраних послова Руске империје од исте 1820. године, која је, по Гавриловићу, уставри била

¹²⁶ Ibid. Додатни фактор који је утицао на цара Александра I и његове сараднике из Неселродеовог круга да преиспитају дотадашњи приступ Русије према Османској царевини на Балкану, била је и ватрена подршка коју су руски „декабристи“ пружали идеји свеопштег устанка балканских народа под турском влашћу, а нарочито Грчком устанку. Злоупотребавајући традиционалну православну солидарност широких кругова руског друштва према поробљеним православним народима Отоманске царевине, „декабристи“ су нападали уздржану балканску политику цара Александра I, надајући се да би укључење Русије у рат против Отоманске империје „створило повољне услове за револуционарни преврат у Русији“. Фактор „декабриста“, као и њихова веза са грчком „Хетеријом“, у српској науци до сада нису узимани у обзир приликом анализе промена у спољној политици Русије према Балкану за време царева Александра I и Николаја I. Ирина Степановна Достјан (Достјан), Проблема создания независимых государств греков и южных славян в русско-балканских общественно-политических связях (конец XVIII – начале XIX в, *Россия и Балканы*, Москва 1995, 65.

¹²⁷ Е. Кудрјавцева (2022).

¹²⁸ М. Гавриловић (1908), 450.

„дефинитиван програм“ ондашње Русије у српском питању.¹²⁹ Пошто су руски пројекти српске народне молбе од 1820. године сачињени у министарству којим је још увек, макар у балканским стварима, доминирао Каподистрија, као један од носилаца тада још увек актуелне политике „конституционалне дипломатије“, допринос Руске империје у успостављању ограничене (уставне) монархије у Србији може се правилно разумети само из контекста основних принципа овог правца у руској спољној политици првих деценија 19. века.

7. ЗАВРШНИ ОСВРТ

Чим се после Ерфуртске конвенције, у јесен 1808. године, указала могућност закључења мира са Турском, руска дипломатија је приликом дефинисања мировних услова који су се тицали статуса обновљене Србије и које је Русија требало да испостави Порти, одмах отворила и питање увођења ограничене монархије у Србији. Већ тада се јасно показало да званични Петроград у Совјету (Сенату) састављеном од непокретних чланова види главни инструмент ограничења власти српског кнеза.

У периоду после Другог српског устанка Русија постаје главни, а у почетку и једини иницијатор увођења ограничене монархије у Србији. За остварење ове идеје кључна су три документа из 1820. године у којима је званична Русија први пут јасно представила своје виђење организације власти у Србији. Реч је о инструкцији посланику Строганову и нацрту српске колективне народне молбе руског Министарства иностраних послова, као и пројекту народне молбе који Строганов саставио на основу упутства свог министарства. У овим документима био је садржан „дефинитивни програм“ Русије у српском питању. Следствено томе, захтев за формирање Совјета од непокретних чланова из ових докумената ушао је у Хатишериф од 1830. године, а потом је иста одредба била и разлог брзе пропасти Сретењског устава, те доношења Хатишерифа од 1838. године. Наиме, главни разлог за укидање Сретењског устава био је у томе што су његове одредбе о Државном савету погодиле јакој власти кнеза, па су самим тим биле супротне руском залагању за увођење ограничене монархије, пре свега оличене у Совјету састављеном од непокретних чланова.

Пошто је званично руско гледиште о уређењу организације власти у Србији било конципирано 1820. године, па се касније провлачило као црвени конач кроз низ аката све до Хатишерифа од 1838., то гледиште је неодвојиво од политике „конституционалне дипломатије“ коју је цар Александар I формулисао и водио током прве две деценије своје владавине. Главни носиоци

¹²⁹ Ibid, 451.

те политике у руском Министарству иностраних послова још увек су 1820. године водили главну реч у балканским политици Руске империје. Следствено томе, идеја ојраничене монархије, а са њом и идеја устава, у Србију су најпре доспеле залагањем руске дипломатије, а не, као што је уврежено мишљење у српској науци, директним угледањем Срба на државе Западне Европе. Међу Србима је свакако било оних који су били присталице западног либерализма, али у то време у Србији није било организоване друштва снаге која би била кадра да заступа идеју ојраничене монархије. Таквом реалном снагом, али и дводеценијским успешним искуством употребе идеја ојраничене монархије и устава у спољнополитичке сврхе, располагала је једино ондашња покровитељка Србије – Руска империја.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Олег Рудолфович Ајрапетов, *Свољна полиитике Руске 1801-1914*, Том I, Андрићград-Вишеград 2023.
- Владилен Николаевич Владимиров et. al, *Международные оиношения на Балканах 1830-1856 гг.*, Москва 1990.
- Внешняя полиитика России XIX и начала XX века*, Серия первая: 1801-1815 гг. Том второй: Апрель 1804 – декабрь 1805 г (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1961.
- Внешняя полиитика России XIX и начала XX века*, Серия первая: 1801-1815 гг. Том четвртый: Июль 1807 – март 1809 г (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1965.
- Внешняя полиитика России XIX и начала XX века*: Серия первая: 1801-1815 гг., Том пятый: Апрель 1809 г.-январь 1811 г. (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1967.
- Внешняя полиитика России XIX и начала XX века*: Серия вторая: 1815-1830 гг., Том второй (десятый): Октябрь 1817 г.-апрель 1819 г. (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1976.
- Внешняя полиитика России XIX и начала XX века*: Серия вторая: 1815-1830 гг., Том третий (одиннадцатый): Май 1819 г.-февраль 1821 г. (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1979.
- Внешняя полиитика России XIX и начала XX века*: Серия вторая: 1815-1830 гг., Том восьмой (шестнадцатый): Октябрь 1828 г.-июль 1830 г. (eds. А. Л. Нарочницкий et. al), Москва 1995.
- Внешняя полиитика России XIX и начала XX века*: Серия вторая: 1815-1830 гг., Том семнадцатый: Август 1830 г.-январь 1832 г. (eds. Г. Н. Севостьянов et. al), Москва 2005.
- Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. 1, Београд 1908.
- Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. 2, Београд 1909.
- Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. 3, Београд 1912.

- Михаило Гавриловић, Суспендовање првог српског устава, *Из нове српске историје*, Београд 1926.
- Владислав Якимович Гросул et. al, *Русский конзервативизм XIX столетия: Идеология и практика*, Москва 2000.
- Драгаш Денковић, Развој државне власти и управе у Србији и значај Срењинског устава од 1835. године, *150 година од доношења Срењинског устава*, мај 1985, Центар за марксистичко образовање Универзитета „Светозар Марковић“ у Крагујевцу, Крагујевац, 1985, 127-152.
- Договори России с Востоком*, С. Петербург 1869.
- Ирина Степановна Достян, К вопросу об англо-русском соперничестве в Сербском княжестве в 30-е годы XIX в, *Советское славяноведение* 6/1966, 17-30.
- Ирина Степановна Достян, Политика царизма в Восточном вопросе: верны ли оценки К. Маркса и Ф. Энгельса, *Советское славяноведение* 2/1991, 3-16.
- Ирина Степановна Достян, Проблема создания независимых государств греков и южных славян в русско-балканских общественно-политических связях (конец XVIII – начало XIX в, *Россия и Балканы*, Москва 1995, 41-80.
- Ирина Степановна Достян, Политика России по отношению к балканским народам в аспекте влияния идеологического и человеческого факторов (первая треть XIX века), *Славяноведение* 3/2005, 64-68.
- Виталий Юрьевич Захаров, Конституционализм как вариант модернизации российского абсолютизма в конце XVIII – первой четверти XIX в, *Российская история* 6/2011.
- Виталий Юрьевич Захаров, *Российский и зарубежный конституционализм конца XVIII – 1-й четверти XIX вв: опыт сравнительноисторического анализа*, Часть 2, Москва 2022.
- Љубица Кандић, „Русија и уставни развитак Србије у првој половини XIX века – до 1839.“, *Анали Правног факултета у Београду* 1-3/1972, 281-296.
- Елена Васильевна Киселева, Александр I и реставрация Бурбонов во Франции, *Россия и Европа: Дипломатия и культура*, Москва 1995, 63-78.
- Елена Кудрявцева, Русская дипломатия и планы государственного устройства Сербии в первой половине XIX в, *Двести лет новой сербской государственности: К юбилею начала Первого сербского восстания 1804-1813 гг*, Санкт-Петербург 2005, 100-112.
- Елена Кудрявцева, *Россия и становление сербской государственности 1812-1856*, Москва 2022, PROFILIB, <https://profilib.org/chtenie/9358/elena-kudryavtseva-rossiya-i-stanovlenie-serbskoy-gosudarstvennosti-1812-1856-lib.php>, 15. 11. 2024.
- Драгослав Јанковић, Предисторија Срењинског устава и неке напомене у вези с њим, *150 година од доношења Срењинског устава*, мај 1985, Центар за марксистичко образовање Универзитета „Светозар Марковић“ у Крагујевцу, Крагујевац, 1985, 9-20.
- Слободан Јовановић, Наше уставно питање у XIX веку, *Политичке и правне расправе*, књ. 1, Сабрана дела, т. 2, Београд 2005.
- Слободан Јовановић, *Дружа влада Милоша и Михаила*, Сабрана дела, књ. 6, Београд 2005.
- Миодраг Јовичић, „Устав Књажевства Србије од 1835 („Срењински устав“) и његово место у свету савремене уставности“, *150 година од доношења Срењинског*

- усијава, мај 1985, Центар за марксистичко образовање Универзитета „Светозар Марковић“ у Крагујевцу, Крагујевац, 1985, 83-108.
- Радосл Љушић, *Кнежевина Србија (1830-1839)*, Београд 1986.
- Материјали к историји восточної војросе в 1811-1813 г.*, Москва 1901.
- Милован Миловановић, Кратак развитак уставности код Срба, *Државно право и начела сїолне полиіике Краљевине Србије*, Београд 1997.
- Стојан Новаковић, Двадест година уставне политике у Србији 1883-1903, *Радови мемоарскої каракітера*, Изабрана дела, књ. 7, Београд 2007.
- Марко Павловић, *Преображенски усїав – први срїски усїав*, Крагујевац 1997.
- Марко Павловић, *Срїска право историја*, Крагујевац 2005.
- Марко Павловић, *Правна европеизација Србије 1804-1914*, Крагујевац 2008.
- Марко Павловић, *Развиїак права*, Крагујевац 2018.
- Полиіические и културные оїношения России с юославянскими землями в первой пїреїи XIX века* (eds. Е. П. Кудрявцева et. al), Москва 1997.
- Нил Попов, *Россия и Сербия: истїорический очерк русскаї покровиїельсїива Сербии с 1806 по 1856 год*, Часть I: до Устава 1839 года, Москва 1869.
- Васиљ Поповић, *Европа и срїско поїїање у пїриоду ослобођења 1804-1918*, Београд 2020.
- Драгољуб Поповић, „Сретењски устав и ограничена монархија“, *150 година од доношења Сретењскої усїава*, мај 1985, Центар за марксистичко образовање Универзитета „Светозар Марковић“ у Крагујевцу, Крагујевац, 1985, 169-182.
- Драгољуб Поповић, *Праїочейїак срїскої парламентаризма: клице и преурањем поїод*, Београд 1996.
- Миливоје Поповић, *Борбе за парламентарни режим у Србији*, Београд 1939.
- Усїави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Јуїославије (1835-1941)*, прир. Душан Мрђеновић, Београд 1988.
- Зоран Чворовић, „Однос Русије према питању правног статуса Србије у процесу закључења Букурешког мировног уговора“, *Ускаћивање правої сисїема Србије са сїандардима Европске уније* (ур. Снежана Соковић), Крагујевац 2024, 3-42.
- Васа Чубриловић, *Истїорија полиіичке мисли у Србији XIX века*, Београд 1958.

Zoran R. Čvorović
University of Kragujevac
Faculty of Law Kragujevac
zoranrcvorovic@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6579-8146

Russia's Contribution to the Establishment of a Limited Monarchy in Serbia (1808-1838)

Abstract: *This paper is dedicated to the role and views of official Russia in the process of establishing the system of government in Serbia, from the Erfurt Convention of 1808 to the Hatt-i-Sharif of 1838. The central issue discussed in the paper, based primarily on historical sources and recent literature, is Russia's role in the establishment of a limited monarchy in Serbia after the Second Serbian Uprising. The author has chosen to investigate this issue primarily due to the diametrically opposed assessments in Serbian legal and historical science regarding Russia's role in the constitutional development of Serbia during the first four decades of the 19th century. Starting from the thesis that Russia's advocacy for the introduction of a Council with permanent members was crucial for the establishment of a limited monarchy and the opening of the constitutional question in Serbia, the author demonstrates, based on archival material, that such advocacy was part of the long-term strategy of Russian foreign policy at the time. This refers to the policy of "constitutional diplomacy" of Tsar Alexander I. The author further shows that the fundamental principles of this policy did not change with regard to Serbia, even after Tsar Alexander I and his successor Nicholas I officially abandoned this policy. The paper offers a different view of Russia's stance toward the Sretenje Constitution than that which dominates in Serbian social sciences. The Russian protest against the Sretenje Constitution is linked to the contemporary policy of maintaining a "weak neighbor" pursued by official St. Petersburg in relation to the Ottoman Empire, as well as to Russia's consistent support for the introduction of a limited monarchy in Serbia, which was hindered by the Sretenje Constitution.*

Keywords: *Russia, Prince Miloš, Sretenje Constitution, limited monarchy, "constitutional diplomacy" policy.*

Датум пријема рада: 20. 12. 2024.

Датум прихватања рада: 22. 04. 2025.